

1824.

Møthing

David Sommerfeldt
fornærket og iustitiar
med Sunne Skannan amn
Tøken, Wardake og Birie,
Gjør vitterligt at Aar 1823,
Høverdager den 19. April
helst Skapshakeren jak paa
Gaarne og Skensvalde i Tøken
Gjængling, her i kantskaps
myndig og Administration
myndig Lappvalde i Bunk afham
hørskede med Siden afgyng
Lappvalde og Tøken Bederfer
Høverdager paa
fulgande
lapp valde
og hermed
høverdager i Skapshakeren
Sunne Skannan Weidemann

Handwritten text in the left margin, possibly a signature or reference: "Høverdager i Skapshakeren 1823"

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN
TEMA: Oppgjørets time
Kanaldirektør Waligorski
Maxisturnéen

1. Badende menn	160 . 261	Kr. 14.000,00
2. Dødskamp	178 . 234	" 18.000,00
3. Konsul Sandberg	210 . 146	" 18.000,00
4. Marats død	151 . 148	" 18.000,00
5. Gierløff og frue	160 . 181	" 18.000,00
6. Bohemens bryllup	138 . 181	" 15.000,00
7. St. Hans kvell	144 . 205	" 10.000,00
8. Jappe Nielsen	194 . 95	" 10.000,00
9. Stjernenatt	140 . 120	" 10.000,00
10. Henrik Bull	140 . 120	" 7.000,00
11. Mor med barn	141 . 121	" 8.000,00
12. Melankoli	110 . 126	" 10.000,00
13. Sommer i Parken	91 . 172	" 7.000,00
14. Sommer ved sjøen	93 . 167	" 7.000,00
15. Første pjoletter	109 . 160	" 7.000,00
16. Fru Ingeborg	152 . 82	" 7.000,00
17. Mann og kvinne i haven	109 . 133	" 4.000,00
18. Parken om våren (Ekely)	109 . 130	" 5.000,00
19. Fruktthøsten	92 . 170	" 6.000,00
20. Båter ved Åsgårdsstrand	90 . 139	" 4.000,00
21. Kurtise i parken , sist årene	30 . 150	" 12.000,00
22. Operasjonen	109 . 149	" 6.000,00
23. Selvportrett, interiør ca. 1940	150 . 120	" 15.000,00
24. Jalousi	97 . 128	" 4.000,00
25. Dame med hvit hund	129 . 100	" 4.000,00
26. Dame med gresskar i haven 1940	129 . 100	" 6.000,00

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet. Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Kari B. Benedictow, Trond Karlsen, Oddleif Lian, Per Kristian Ottersland, Hege Brit Randsborg og Øyvind Ødegaard

Reprofoto

Odd Amundsen, Riksarkivet
Anne Karin Jåsund, Statsarkivet i Stavanger

Redaksjonens adresse

Riksarkivet, se bakre omslag

Design

Agendum See Design

Prepress og trykk

o7 Gruppen AS
ISSN 0801-5449

Bidrag til neste utgave må være i redaksjonen før 20.12.2010.

Løssalg: kr 40

Årsabonnement (3 nr.): kr 100

Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis

Opplag: 3000

Giro: 7874.06.45802

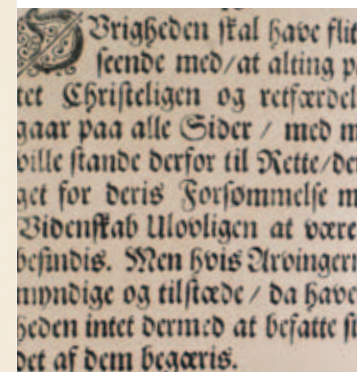
Forsidebilde:

Skittebrev. Skifte etter Jakob Pedersen Hensvoll, 1823. Original i Riksarkivet (Localia pk. 15, Østre Toten).

Indre omslag:

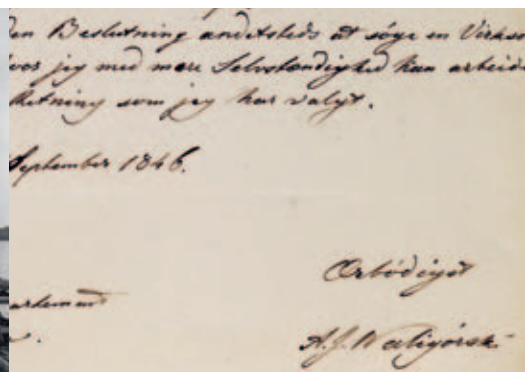
Oversikt over malerier i Edvard Munchs dødsbo, 1944.

Original i Statsarkivet i Oslo (Oslo skifterett Id, avd. III).

6 Skifteforvaltning i Norge

Innhold

10 Kornstaurar og vadmålstrøye

16 Gjeldsforhold i Nordland

30 Frihetskjemper, kanaldirektør og general

TEMA: OPPGJØRETS TIME

- 6 Skifteforvaltning i Norge
- 10 Kornstaurar og vadmålstrøye med sølvknappar
- 16 Fisker, handelsmann og bergenskjøpmann
– Gjeldsforhold i Nordland belyst ved skiftemateriale
- 22 Kilder til forbruk og økonomisk utvikling
- 25 Skifter som kilder til migrasjonshistorie
- 28 Skannet skiftemateriale i Digitalarkivet

ANDRE ARTIKLER

- 30 Alexander Josef Waligorski:
Frihetskjemper, kanaldirektør og general
- 36 Maxisturnéen – et hundreårsjubileum

FASTE SPALTER

- 40 Notiser
- 41 Krøniken
- 42 Kalender

36 Maxisturnéen – et hundreårsjubileum

Blom somme Forordning paa Hærs-
-ten gaar den skiveig at en belim
i nyeste af de forordning
vijske Løyn der, tilordning
og med de samme i den forordning
Inand som så har tilføet.

Imidlertid Continueret med
Prøveforordning, sådan som følger.

Geværer.

1 Rifle Hinder, med Løyn som . . .
1 Løyn forbyrdet, som Løyn Gæde.
1 Løyn af Løyn . . .
1 Løyn Løyn Gæde . . .
1 Løyn Løyn . . .
1 Løyn Løyn Gæde . . .
1 Løyn Løyn med Løyn Løyn . . .

Det var egen militær skifteforvaltning med overformynderi i årene 1690–1824. Det militære skifte- og auksjonsvesen var underlagt Generalauditøren, som var øverste militære påtalemyndighet. Skiftene etter alle offiserer fra kapteins rang og oppover og etter underoffiserer ved de nasjonale regimentene sorterte under den militære skifteforvaltningen. Den militære skifte- og auksjons-

forvaltningen ble avskaffet ved lov av 3. august 1824. Arkivet etter Generalauditøren oppbevares i Riksarkivet.

I utstillingen "En til deg og to til meg. Arveskifter gjennom tidene" i Skattkammeret viser vi blant annet fram det militære skiftet etter oberstløytnant og ingeniørkaptein Henrich Christopher von Eckleff, som skjøt seg en juninatt i 1797.

Boet var rikt og omfattet alt fra sølv og porselen til matematiske instrumenter og geværer.

Du kan se mer i Skattkammeret i utstillingsperioden 13.11.2010–31.3.2011.

Bilde: Skifte etter oberstløytnant Eckleff i Riksarkivet: Generalauditøren: serie X a, Skifter og auksjoner etter offiserer og deres enker, 1720–ca. 1820, pakke nr. 7.

Gene. Hæder

Fra [red]aksjonen

”Du kan ingenting ta med deg dit du går”, sang en viss trubadur. Men når man har vandret, kan andre ta med seg det man måtte ha etterlatt seg. Arvingene deler formuen mellom seg, noe som kalles å foreta et *skifte*. De fleste skiftene gjøres opp i fred og fordragelighet innen familien, men i en del tilfeller må det jordiske godset fordeles med myndighetenes bistand. I eldre tid var dette vanligere enn i dag, ikke på grunn av at arvinger tidligere var mer krangleverne, men fordi det oftere var umyndige arvinger man skulle ivareta rettighetene til.

De offentlige skiftene, hvor eiendeler listes opp og fordeles, er en viktig historisk kilde, blant annet til dagliglivets historie. De gir oss et blick inn i folks hus og hjem flere hundre år tilbake i tid. Men de forteller ikke alt. Liksom alle andre kilder må de brukes kritisk, og de må sammenholdes med andre. Skiftene er likevel så sentrale at Arkivverket har valgt å sette betydelige ressurser inn for å gjøre dem tilgjengelige på nettet. De blir et av temaene på Arkivdagen, hvor også en skifteutstilling åpnes i Skattkammeret i Riksarkivet.

Gjennom artiklene i dette nummeret av Arkivmagasinet gir vi noen korte innganger til temaet *Skifter*, men vi skal også ut og reise litt. Først skal vi følge den polske frihetskjemperen Alexander Waligorski på norske kanaler, og senere drar vi langs kysten med studenter på teaterturné.

Luf Thorsrud

Krutthorn og haglpung. Norsk Folkemuseum (NFL.01760AD).

Haglegevær, 1778. Maihaugen (SS-17860) Foto: Olav Taskerud.

Kruttmål for riflestusser. Forsvarsmuseet (FMU.003459).

Skifteforvaltning i Norge

Med skifte menes fordeling av et bo mellom de som er berettiget. Ordningen omfattet i utgangspunktet skifte etter dødsfall, og etter hvert også andre former for skifte, som skifte ved skilsmisse og saker angående konkurs og akkord. Konkurs- og akkordmateriale vil ikke bli behandlet her.

De gamle norske lovene hadde bestemmelser om hvordan arv skulle skiftes, men selve arveskiftet etter en person var en privatsak som ingen offentlig institusjon tok seg av. Arvingene, eventuelt deres verger, møttes og gjorde opp arven i nærvær av vitner. Dette kalles samfrendeskifte. Særlig når odelsgods skulle skiftes, kunne det være nyttig å sette opp et bevitnet skiftet brev som dokumenterte skiftet. Flere av disse er trykt i *Diplomataricum Norvegicum*.

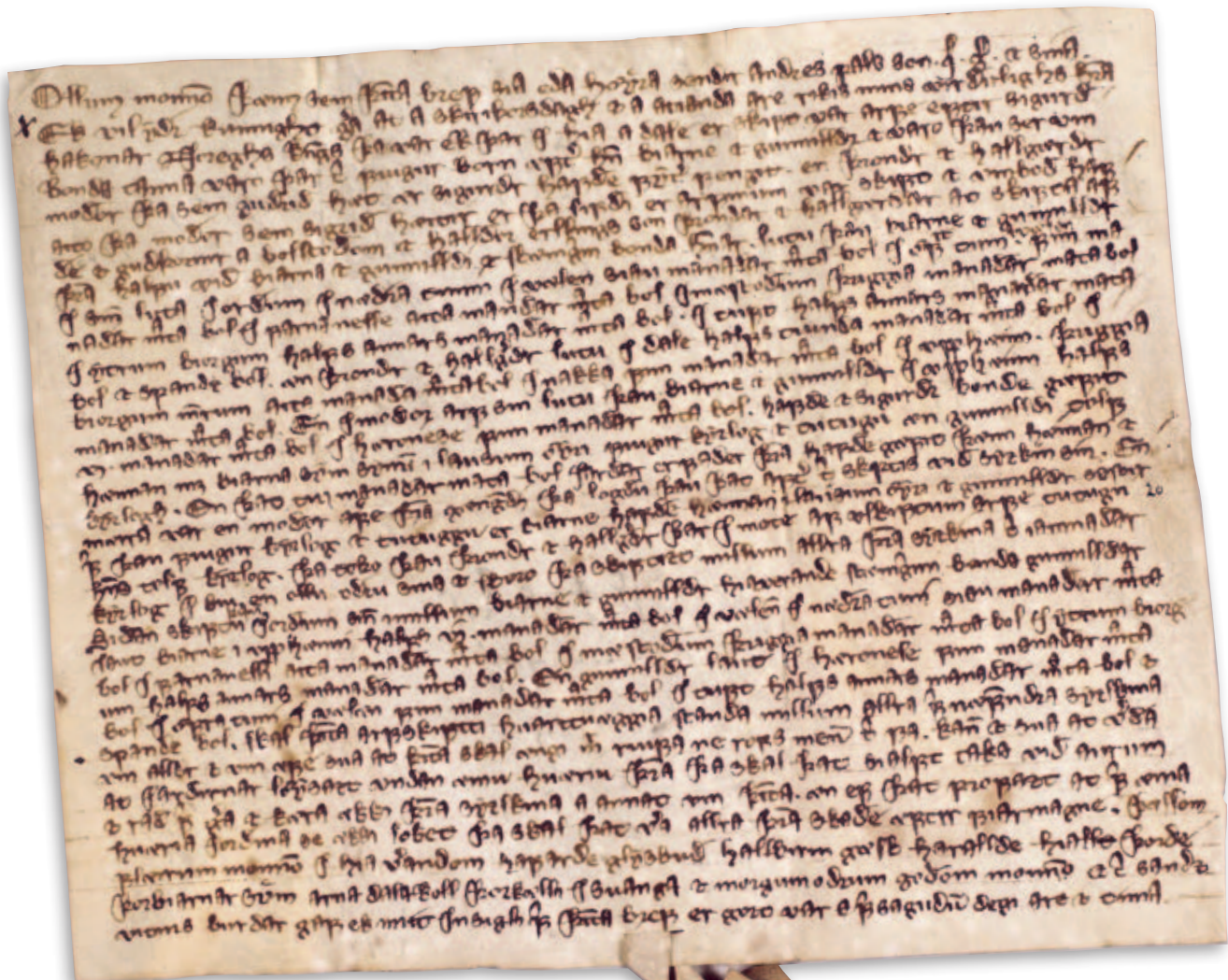
Fra begynnelsen av 1600-tallet begynte en utbygging og byråkratisering av offentlig forvaltning. Dette gjaldt også skifteforvaltninga. Samfrendenes oppgaver ble innskrenket og overtatt av offentlige skifteforvaltere. Det offentlige ønsket å sikre at fraværende og umyndige arvinger fikk sin rettmessige del av arven. Dette førte til opprettelsen av overformyndier, som skulle forvalte deres gods. Det ble forutsatt at myndige arvinger bare skulle få bistand fra det offentlige hvis de selv var ute av

stand til å gjennomføre skiftet. Det utviklet seg imidlertid en praksis med alminnelig offentlig skifte.

Kristian Vs Norske Lov fra 1687 fastsatte detaljerte regler om skiftebehandling. Offentlig skifte skulle holdes når avdøde etterlot seg umyndige eller fraværende arvinger, arvinger i utlandet, eller når det ikke fantes arvinger. Registrering av bo skulle skje innen en viss tid etter dødsfallet, og en kunne ikke gifte seg på ny før skifte var gjennomført. I øvrige tilfeller var gjennomføring av skifte ikke en offentlig oppgave, det skulle kun meldes. De som fikk støtte fra fattigvesenet, var unntatt skifteplikt. I 1869 ble denne ordninga utvidet til å gjelde alle bo under 100 daler. Siden er reglene blitt utviklet og tilpasset samfunnsutviklingen.

Den som ville sitte i uskiftet bo, måtte søke gjennom amtmannen til kanselliet i København. Etter 1799 kunne gjenlevende ektefelle sitte i

AV GUNNAR KLIPPENVÅG
SØRUM, ARKIVAR, STATS-
ARKIVET I TRONDHEIM

Skiftebrev fra 1317. Andres Pålsson i Evanger bevitner hvordan Sigurd Tanne skiftet med sine fire barn. Original i Riksarkivet (NRA dipl. perg. 1317 31.mars).

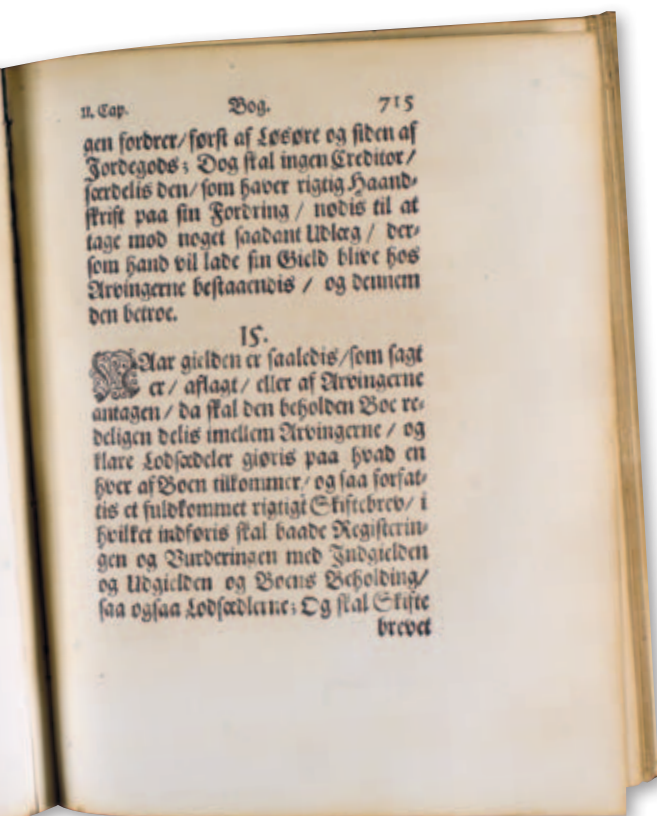
uskifte uten søknad, men dette gjaldt bare for husmenn på landet, senere også strandsittere, sjøfolk, verksarbeidere, matroser, fiskere, svenner og drenger. Myndigheten til å gi uskiftebevillinger lå til amt-/ fylkesmannen i perioden 1800–1927, da uskifteloven overførte den til skifteretten.

Med en forordning i 1792 ble det innført arveavgift. Dette medførte statlig kontroll med alle skifter. Fra da av skulle alle dødsfall registreres av skifteretten for å sikre statsinntektene. Ordningen var fortsatt slik at bare et fåtall skifter skulle gis offentlig skiftebehandling og øvrige skiftes privat. Arveavgiften omfattet alle bo over en viss verdi.

Skifteforvalterne

På landet fikk sorenskriverne tidlig oppgaven med å føre skifteforretningene. Fra 1632 kunne fogdene bistå med skifte etter behov, og i 1660-årene ble det ansatt egne skifteskrivere, men dette falt bort etter få år. Norske Lov fra 1687 la skiftevesenet under amtmannen, og et reskript fra 1690 fastholdt at sorenskriveren skulle være skifteforvalter. Denne oppgaven har siden tilligget sorenskriveren og skifteretten.

I byene lå skifteforvaltninga under magistrat og byfogd. Dette ble fastsatt i reskripter i 1664 for Bergen og Trondheim, og senere gjort gjeldende for andre byer. Byskriveren eller rådstueskriveren fungerte som skifteskriver og førte protokoller og

Fra Christian 5.s norske lov, 1687, kapittel 5.2 om arveskifter.

utferdiget dokumenter. Norske Lov 1687 bestemte at borgermester og -råd med byfogd og rådstue- eller byskriver skulle forestå skiftene. I 1869 ble det bestemt at byfogden skulle være skifteforvalter. Det kunne også oppnevnes en egen skifteforvalter. I noen tilfeller har skattefogden hatt oppgaven. Skiftetvister kunne løses av skifteforvalteren og skifteretten. Ankeinstans var domstolene.

Enkelte samfunnsgrupper hadde egne skifte-myndigheter. *Geistlig skifterett* ble etablert i 1661 og avviklet i 1809. Disse har håndtert skifte etter geistlige og i perioder klokkere og lærere. Den *militære skifteretten* ble opprettet i 1690 og avskaffet i 1824. *Bergamtene og grevskapene* hadde egen skifteforvaltning fra 1660-årene, og de ble avviklet i henholdsvis 1812 og 1821.

Arkivmateriale

Arkivmateriale fra skifteprosessen skriver seg fra registrering av dødsfall, registrering av boets inn-

hold, forhandlinger om fordelinga og selve utlod-dinga (fordelinga). Dessuten finnes materiale fra rapportering til overordnede myndigheter. Arkiv-materialet fra selve skifteprosessen finnes i stats-arkivene, og materiale fra innrapporteringen finnes i statsarkivene og i Riksarkivet.

Registrering av alle dødsfall begynte med arve-avgiftsforordningen 1792. På landet skulle prestene fra 1781 sende skifteforvalteren melding om døds-fall. Fra 1812 skulle lensmannen motta døds-melding og utstede attest til presten. Begge sendte oversikter til skifteforvalteren. I byene skulle dødsfallene meldes direkte til skifteforvalteren.

I statsarkivene har man *meldinger om dødsfall* fra lensmann og presten i landområdene i egne serier i sorenskriverarkivene. Dødsfallsprotokollene finnes i lensmannsarkivene og i skifteforvalterens arkiv for byene. Materialet inneholder navn og dødsdato og opplysninger om arvinger og om boet skal skiftes.

De eldste skifteprotokollene begynner i 1656 og omfatter hele skifteprosessen. Fra midten av 1800-tallet oppstod det tre protokollserier: skifteregistreringsprotokoller hvor alt i boet er angitt med verdi, gjeld og fradragposter, skifteforhandlingsprotokoller og skifteutlodnings-protokoller. Sistnevnte kalles også skiftebehandlingsprotokoller og skifteslutningsprotokoller. På landet var det opprinnelig sorenskriveren som skulle sørge for registreringen, men det ble vanlig at lensmannen gjorde dette. Registrerings-protokoller finnes i lensmannsarkivene fra 1845, og det kan også finnes uinnførte registreringer i løssblad i skiftemappene. Disse finnes i store serier i skifteforvalterarkivene, og har ofte flere dokumen-ter enn det som er innført i protokollene. De eldste er fra slutten av 1700-tallet. Disse kan inneholde testamente, registrering av boet, oversikt over arvinger, kladder, brev og oversikter over saks-gangen. Arkivene inneholder også serier med

Forordningen om arveavgift av 12. september 1792.

dokumenter fra privat skifte. Dette består av arvingenes erklæringer om overtakelse av arv og gjeld.

Materiale fra skiftetvister finnes i skifteprotokollene eller egne protokoller for skiftetvist i skifterettens arkiv og i domstolsarkiver. I tillegg til protokollene finnes det mapper med saksdokumenter.

Materiale angående uskiftebevillinger finnes i amt-/ fylkesmannens arkiv fra 1700-tallet frem til 1927, deretter i skifteforvalterens arkiv.

Skifteforvalteren skulle ved utgangen av hvert år sende oversikt over sluttede og avsluttede skifter til amtmannen, som sendte gjenpart til Danske Kanselli. Disse kalles skiftedesignasjoner og inneholder navn på arvelater, navn på umyndige arvin-

ger og arvens størrelse. Skiftedesignasjonene finnes i amtmannens arkiv (1688–1900) og i skifteforvalterens arkiv. I Riksarkivet finnes skiftedesignasjoner i arkivet etter Danske Kanselli 1796–1814 og deretter i Justisdepartementets arkiv.

Geistlig skiftemateriale kan finnes i prostearkivene. Det militære skiftematerialet er ikke like godt bevart som de sivile. De finnes i auditørenes arkiver. Skiftemateriale fra bergamtene og grevskapene finnes i deres arkiver.

Innkrevning av arveavgift har etterlatt seg regnskapsmateriale. For landdistriktene finnes dette i arkivet til fogdene og skattefogdene, som overtok innkrevningen etter hvert som fogdeembetene ble lagt ned i perioden 1898–1919. I byene ble arveavgiften innkrevd av byfogden. I flere byer ble det opprettet skattefogder fra 1819. Disse embetene ble avvirket og sammenslått med skattefogden på landet i løpet av 1900-tallet. Arkivmaterialet finnes i statsarkivene. I Riksarkivet finnes serier med regnskap som er blitt sendt inn til revisjon og godkjenning: Rentekammeret til 1814, deretter Revisjonsdepartementet og fra 1918 Riksrevisjonen.

En viktig statlig inntektskilde

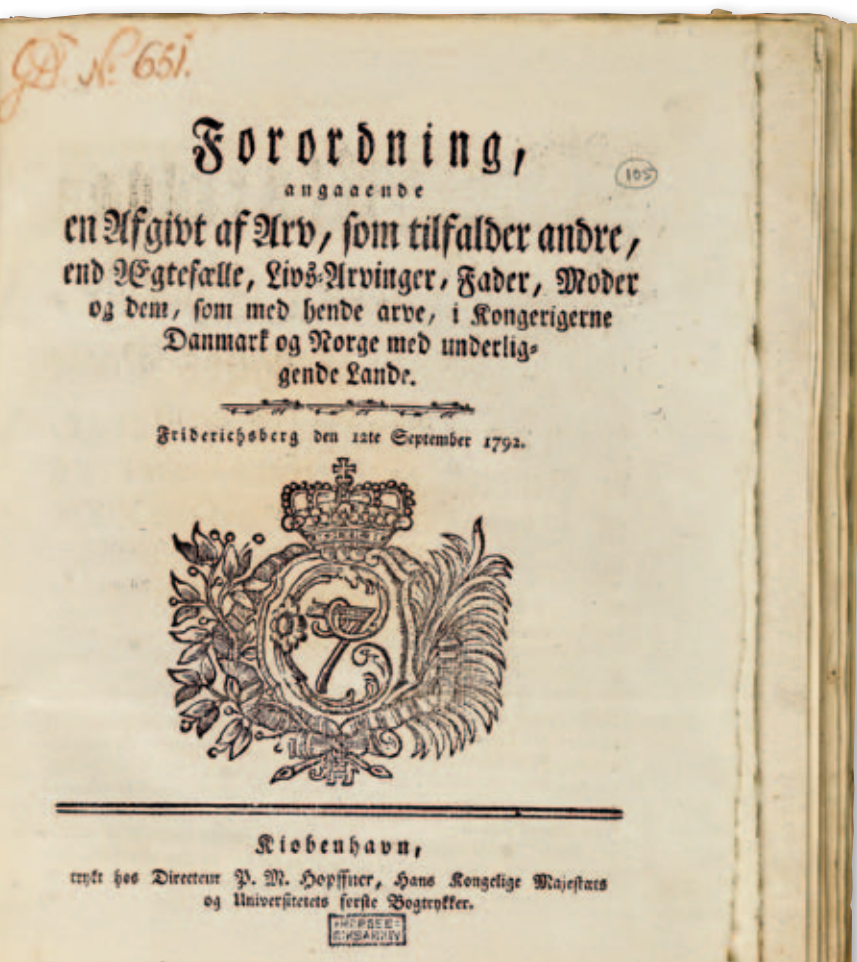
Statens kontroll med skifte sikret arvingenes rettigheter, men ga den også store inntekter i form av arveavgift. Skifteprosessen har etterlatt seg et omfattende kildemateriale, som er en kilde som er mye brukt av forskere på alle nivå. De eldste skifteprotokollene er nå tilgjengelige i Digitalarkivet. Der finnes også registre til skifteprotokollene for enkelte områder. I enkelte statsarkiv finnes kort-registre over avholdte skifter. Dette forenkler bruken av skiftematerialet, som er en rik kilde til kunnskap om mange sider av det norske samfunnet.

Litteratur

Jan Havsås: *Skifteforvaltningens historie*, Oslo 1997

Alf Kiil: *Arkivkunnskap – Statsarkiva*, Oslo 1969

Liv Mykland: *Håndbok for brukere av statsarkivene*, Oslo 2005

Kornstaurar og vadmåls- trøye med sølvknappar

I åra 1804–1805 var det offentleg skifte etter ”Bjerkreimskongen” Trond Lauperak. Her skal vi sjå nærmare på dette eine skiftet og vurdera skiftemateriale meir allment som kjelder til kunnskap om farne tider. Skifteprotokollane i rettsarkiva går tilbake til 1660-åra og gir verdifull informasjon om slekt og slektskap, kva folk hadde i heimane sine, og om det jordiske godset deira elles. Men er verkeleg skifteprotokollane historiske sareptakrucker?

AV LISABET RISA, FØRSTEARKIVAR, STATSARKIVET I STAVANGER

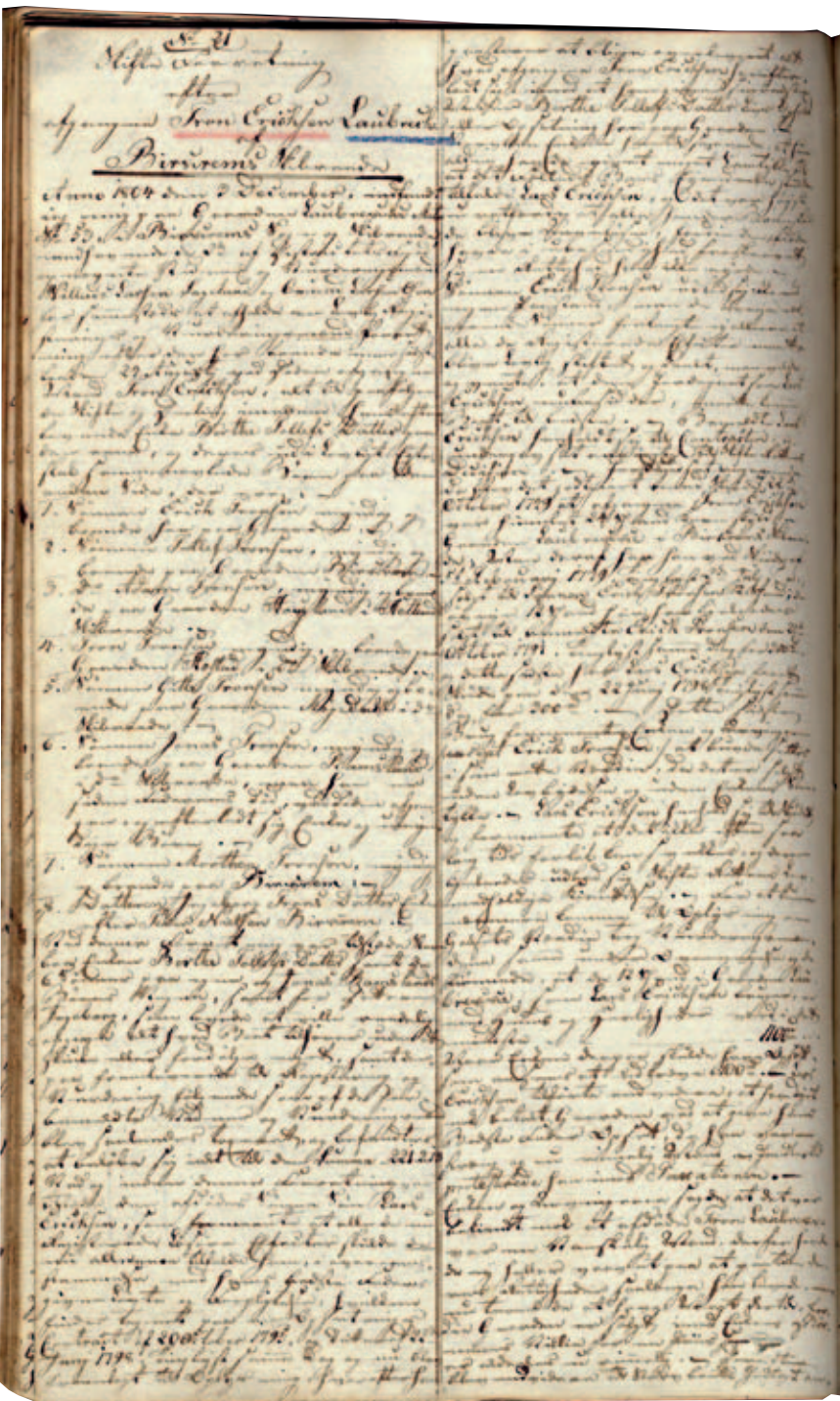
Ein desemberdag i 1804 var det skifteforretning i Lauperak. Fellesbuet til følgefolka Trond Erikson (1727–1804) og Berta, enkja hans, skulle delast. Sorenskrivar Thrap kom den lange vegen frå Egersund. Han hadde med seg to lokale menn, oppnemnde av futen som vitne og takstmenn. Oppgåva deira var å registrera og å setja ein pengeverdi på alle gjenstandane i buet før delinga.

Verdien på dødsbuet utgjorde 270 riksdalar, 1 ort og 3 skilling. Den materielle delen av buet var ganske grei og oversiktleg. Alt skulle liggja til rette for at dei sju sønene kunne reisa heim med ein fin liten pengesum til julehøgtida som stod for døra. Dottera Ingeborg, som var representert av brørne sine, måtte som kvinne nøya seg med halvparten

av det brørne fekk. Før arveloven av 1854 sidestilte kvinner og menn, arva kvinner berre halvparten så mykje som menn.

Reiskapar og buskap

I buet etter Trond Lauperak fanst det store mengder reiskapar av alle slag. Trond må ha hatt ein velutstyrt tømmermanns- og snikkarverkstad. Han hadde også smie med verktøy og mykje jerntilfang. Alle sønene kunne reisa heim att med reiskapar faren hadde laga, eller med ”jernskrot.” Sonen Trond arva til dømes heile 31 ljåar, ein annan kunne henta heim blåsebelgen og ambolten i smia. Trond må ha vore ein slags bygdesmed som dreiv med sal av ljåar. Sønene kunne òg reisa heim med reiskapar og utstyr til husdyr og åker. Ein av

nødvendig å nemna namnet på kyrne sidan dei berre var to. Dermed inneheld ikkje skiftet etter Trond husdyrnamn, noko som var vanleg elles.

Bruksgjenstandar og innbu

I innehuset fanst det merkeleg nok ikkje sølv-skeier eller sølvbeger av noko slag. Kanskje hadde Berte sølvgjenstandar på botnen av utstyrslista si? Kleda til Trond hadde i alle fall mange sølvknappar. Sonen Trond kunne reisa heim med trøya etter faren, ei blå vadmålstrøye med 21 knappar. Sonen Gitle fekk ein stripet brystduk, ein pynteduk til å ha under trøya med 18 sølvknappar og ei gamal vadmålsbukse. Dette var nok helgekleda til faren. Kva som skjedde med skjorta hans og arbeidskle-da, får vi ikkje veta noko om. Desse var kanskje så slitne at retten ikkje ville setja nokon takstsum på dei. Sengkleda til Trond var ei raud og grå overdyne med fyll, ei hovudpute, ei underdyne med blå striper, ei vadmålspute og eit gammalt teppe.

Messing- og tinn-gjenstandar var det ikkje mange av. Det var berre ein lysestake, ein lysestakefot og eit fyrstøy i messing. Av tinn fanst det eit djupt fat, eit gammalt fat og to tallerkenar. Til bestikk nytta folk berre treskeier på den tida. Sonen Tollef arva ei korg full av skeier.

Det var fem bøker i buet: ein gamal bibel, Middel-byes huspostill, Kong Kristian den femtes norske Lov av 1687 og to gamle bøker vi ikkje får vita tittelen på.

Med unntak av tre krukker fanst det ikkje gjenstandar av steingods. Men både i kjøkkenet og stova var det mykje inventar og utstyr til å vera eit folgebua. Det var til eksempel mange ølbollar, fleire av dei rosemåla. Dessutan var det ein vev med utstyr til, eit utskore mangletre med stokk, tiner og bommer, ambrar, gryter, bakstehelle, bakstebord og knøetrau, ein peparmortar, kinne, vassbøter,

Skitteforretninga etter Trond Lauperak slik ho vart protokollført på kontoret til sorenskrivar Thrapp etter at forretninga var avslutta

20. august 1805.

Original i Statsarkivet i Stavanger (Sorenskrivaren i Dalane: skifteprotokoll 19, 1803–1808, pag. 215b).

dei arva til eksempel fire hundre kornstaurar, og dei fleste av dei andre arvingane fekk ku- og geitebjøller med jern- eller treklavar.

Sjølv om han var følgemann, hadde Trond mange husdyr. I tillegg til dei dyra Berte skulle ha som folgekone, var det to kyr, 22 sauer, ni geiter, ein stut og ein gamal hest i buet. Det var truleg ikkje

steikepanne, mjøltønne og mjølkar, dessutan kar til ølbrygging. Trond hadde også fleire børser, mykje krut og ein gamal kårde.

Sonen Tollef kunne reisa heim med bileggaromnen i stova. Av møblar her fanst det eit lite bord, eit stort bord med stolpar og forsete til, fire gamle stolar, ei stor og ei lita kiste, ei mjølkehylle med dør og ei stor utan, dessutan tre veggfaste senger.

Både bileggaromnen og dei tre sengene vart nok verande i Lauperak sidan dei var veggfaste. Sone-sonen Lars, som hadde overteke heimen til beste-foreldra, kjøpte nok både omnen og sengene av farbrørne. Den eine messinglysestaken måtte kjøpast av ein av arvingane. Alle barna hadde nemleg arva ein brøkdal kvar i denne staken. Rettsprotokollane viser at det kunne verta strid når ein verdifull ting skulle delast, om alle arvingane til eksempel ønskte å overta gjenstanden. Enklare var det nok med eit sølvbelte. Fleire retts-

På slutten av 1700-talet laga Trond Lauperak store utstyrskister med fine jernbeslag til alle barna sine. Det er ikkje kjent kor mange av desse "Tronakistene" som er bevarte i dag. Denne kista står på Dalane Folkemuseum. Foto: Torbjørn Bøe, Dalane Folkemuseum, Egersund.

saker viser at beltet då vart delt fysisk ved at sølv-platene vart tekne av lerbeltet. Ein lysestake kunne ikkje delast fysisk. I slike tilfelle kan både skifteprotokollane og rettsprotokollane gje innblikk i interne familietilhøve.

Ingebjørg var den av barna som fekk minst, sidan ho berre var dotter. Ho arva gjelda hos to av kreditorane. Elles var det så å seia berre bakstebordet og knøetrauet ho kunne henta heim til Bjerkreim frå barndomsheimen i Lauperak.

Velstandsskifte etter ein folgemann

Det vart strid om bruksparten Trond Lauperak disponerte, og vi får difor meir inngående kunnskapar om ektefellen, barna og den eine sonesonen enn det som er vanleg i skiftematerialet. Oversynet over pengar, jord og gjenstandar vitnar om at dette var eit velstandsskifte som skifte etter ein folgemann. Men innhaldsmessig merka det seg ikkje ut. Det var til eksempel ikkje gjenstandar i sølv utover knappane i kledda til Trond. Kor representative kledda hans var for andre menn i samtida, kan vi ikkje seia nokon om før vi har studert alle dødsbuskifte i Helleland prestegjeld frå om lag same perioden. Det same gjeld for innbu og reiskapar elles.

At Trond hadde Kong Kristian den femtes norske Lov av 1687 i heimen, dokumenterer ikkje at han verkeleg kjende til innhaldet i loven, eller at han i det heile hadde opna boka, sjølv om minnematerialet fortel at både han og alle barna hans kunne lesa og skriva. Vi kan likevel ikkje seia noko om det var samanheng mellom bokbestand og grad av opplysning eller danning hos den som åtte bøkene. Den einaste sikre slutninga vi kan dra av dødsbuet hans på det materielle området, er at det viser at Trond hadde vore smed, truleg også snikkar og tømmermann.

Kva fortel dødsbuskifta?

Skifteprotokollane er den einaste kjeldetypen som har opplysningar om både barn, kvinner og menn

frå 1660-åra og fram til kyrkjebokseriane tek til. Dei eldre skifteprotokollane kan på fleire måtar sidestilla med folketellingane frå 1800-talet. Både kjeldetypane presenterer personane i ein familiesamheng, gjerne også i ein større slekts-samheng. Dei plasserer dessutan personane i eit breiare sosialt og økonomisk miljø. Dermed er skifteprotokollane viktige kjelder for slekts-granskarane, både for dei periodane på 1600- og 1700-talet som er utan bevarte kyrkjebøker, og fram til dei eldste nominative folketellingane som tek til med 1801-tellinga. Skifteprotokollane er også den beste kjeldetypan vi har til kunnskap om kva folk hadde i heimane sine, om husdyr, reiskapar og anna knytta til levebrødet, enten dette var innan landbruket eller innan handel og handverk.

I skifteprotokollane frå 1600- og 1700-talet er heile forretninga innført i ein og same protokoll og etter eit bestemt mønster. Forretninga har alltid ei innleiing med opplysningar om tid og stad for registrering av dødsbuet, om kven det var skifte etter, og om kven arvingane var. Me får også vita kven som var til stades, til eksempel også verjer for umyndige, og kven som stod for registreringa.

Det første hovudavsnittet omhandlar sjølve registreringa der buet vart vurdert og taksert. Forretninga reknar med andre ord opp alle gjenstandane i buet, alt frå kjøkkenutstyret til dei ulike husdyra. Til slutt vart alle eigedommar eller jordegods ført opp med landskyldverdi. Men før delinga mellom arvingane, skulle eventuelle kreditorar ha sitt. Forretninga listar i så fall opp kven dei var, og kor stor gjelda var. Kanskje var det også nokre som hadde lånt pengar hos den det var skifte etter. I så fall kom dette til pluss i forretninga. Sorenkrivaren og takstmennene skulle også ha kompensasjon for arbeidet deira.

Delinga av dødsbuet utgjer det andre store hovudavsnittet i forretninga. Denne delen listar opp kva dei ulike arvingane fekk utdelt av gjenstandar og

eventuelt jordegods og pengar. Dermed vart alle gjenstandane og alt av jordisk gods ført opp to gonger i forretninga.

Er skiftematerialet representativt?

Skiftematerialet er ikkje representativt for alle sosiale grupper. Dersom arvingane var myndige og ikkje fråverande, og dei tok på seg ansvaret for den eventuelle gjelda til den som var død, kunne familien halda privat skifte. Dermed var det sjeldan skifte etter gamle folk, til eksempel folgefolk. Dei hadde også i praksis gitt frå seg det dei åtte før dei døydde, eller når den som hadde best odel til gardsbruket, overtok og skreiv følgekontrakt til foreldra. I så måte var ikkje skifteforretninga etter Trond Lauperak representativ.

Vanlegvis var det heller ikkje skifte etter dei fattige. I praksis var det heller ikkje noko å skifta etter dei når skifteforvaltaren og medhjelparane hans hadde fått sitt. Fleire lovføresegner frå slutten av 1700-talet og framover gav også dei fattige lov til å sleppa offentleg skifte, eller til å sitja i uskifta bu utan å søkja Kongen om dette, til dei eventuelt gifta seg opp att. Vi kan truleg seia det slik at til lenger ut på 1800-talet vi kjem, til færre vert dei offentlege skifta samanlikna med folketalet.

Vi finn heller ikkje dei mest velståande i skifteprotokollane. Denne vesle gruppa slapp ikkje unna offentleg skifte ved dødsfall, men det var særskilte skiftekommissærar som stod for slike forretningar. Dette kjeldematerialet finst i egne seriar i sorenkrivar- eller byfogdarkiva.

Enkelte yrkesgrupper hadde også deira eigen skifterett, først og fremst geistlege og militære. Den geistlege skifteretten fall bort i 1809 og den militære i 1824. Den geistlege skifteretten kunne også omfatta klokkarar og skulehaldarar og ektefellane deira. Desse protokollane finst vanlegvis i prostearkiva sidan prosten og to sokneprestar utgjorde den geistlege skifteretten i prostiet.

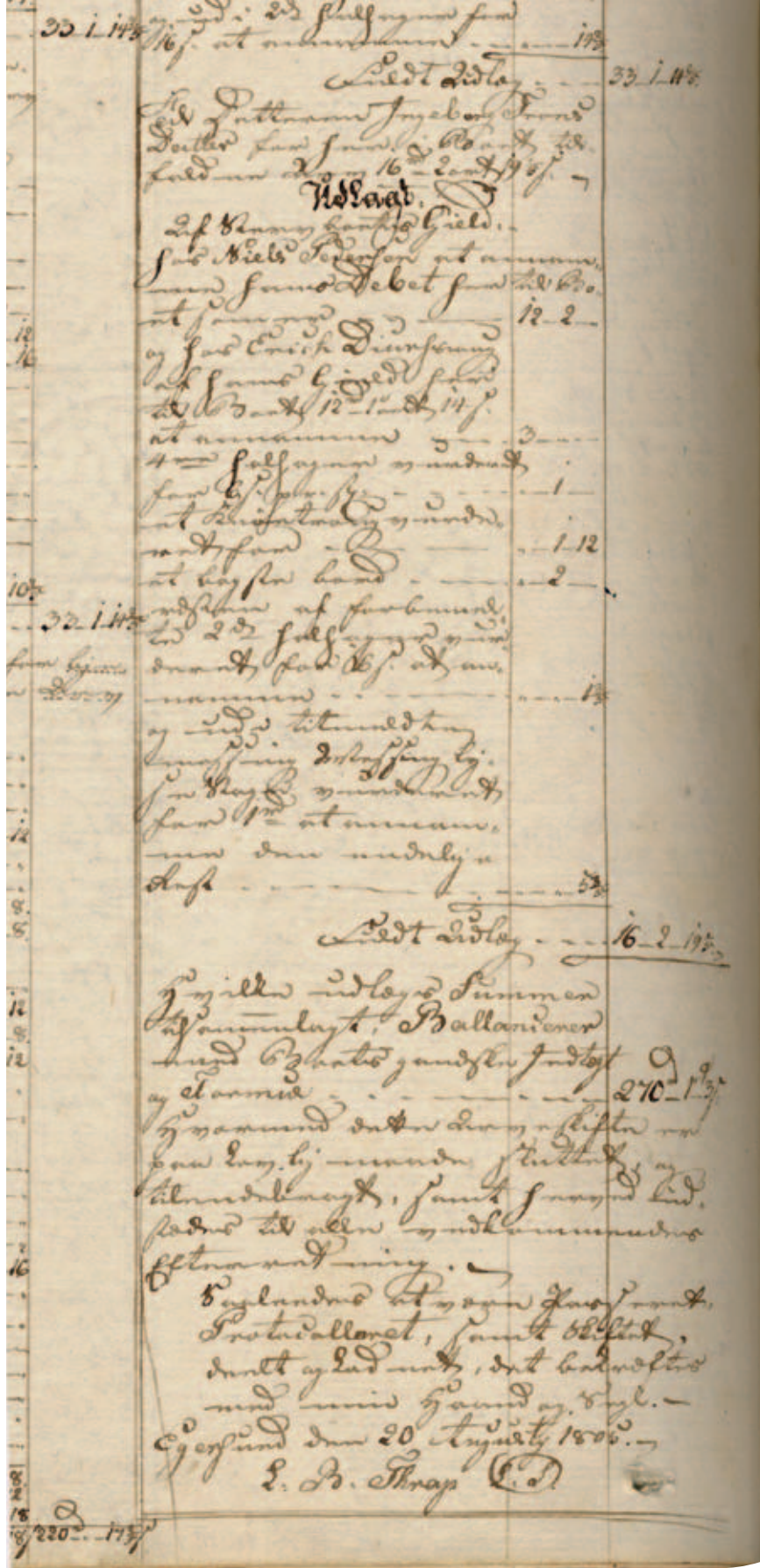
Mange døydde i deira beste alder før, ikkje minst kvinner i samband med barnefødsalar. Derfor er det truleg flest skifte etter gruppa ”vaksne i deira beste alder”. Dermed eignar skiftematerialet seg lite til statistiske analysar over ulike tema innan eit avgrensa geografisk område. Men skiftematerialet gjev oss kunnskarar om materiell kultur og om levekåra generelt i det gamle bondesamfunnet. Dessutan er det eldste skiftematerialet ei viktig personalhistorisk kjelde.

Kjelde til personal- og slektshistorie

Samanlikna med eldre skatte- og militære manntal omhandlar skifteforretningane heile familien, men ikkje alle familiane i eit prestegjeld. Skifteforretningane kan også ha status for ei heil slektsgrein når ein død ikkje hadde ektefelle/barn eller foreldre/søsken. Fram til 1916 hadde nemleg slektningar heilt ut til sjuande ledd arverett ved slike skifte.

Skifteforretningane har aldersoppgåver, men desse er ikkje fullstendige og ikkje presise. Dei omfattar berre umyndige barn og ugifte kvinner. Dette hadde samband med at desse skulle ha verjer som ivaretok både interessene deira og det dei måtte arva av jord eller kontante pengar. Det var i utgangspunktet mannlege slektningar som fekk denne oppgåva. I Lauperak var det brørne til Ingeborg som ivaretok interessene hennar sidan ektefellen var død.

Skifteprotokollane nemner dødsdato og av og til også alderen på den det var skifte etter, men dette er ikkje ein konkret dåpsdato som i dei eldste kyrkjebøkene. Protokollane har likevel verdifull informasjon som vi ikkje finn i kyrkjebøkene. For det første har dei status på eit bestemt tidspunkt over kor alle medlemmene i ein familie oppheldt seg. Nokre var kanskje på reise ”Øster”, i teneste i Holland, eller i ”Flåten” i København. Dermed fortel skiftematerialet litt om både mobili-

Lista over gjenstandar og pengar som dottera Ingeborg arva, var ikkje så lang sidan ho berre fekk halvparten så mykje som brørne sine. Original i Statsarkivet i Stavanger (Sorenskrivaren i Dalane: skifteprotokoll 19, 1803–1808, pag. 217b).

tet og reisemønster i eldre tid. For det andre: Verjene til dei umyndige arvingane skulle vera nære, manlege slektningar når slike fanst. Dermed fortel namna på verjene om slektskap og slektstrådar det elles kan vera vanskeleg å finna i andre kjelder. Slektsgranskarane kan også finna verdifull informasjon i opplysningar om jordegods. Dessutan kan gjenstandsmateriale som initialmerka sølv- og tinnsaker fortelja slekts-historie.

Historisk og etnologisk kjelde

Det er ikkje berre slektsgranskarane som tradisjonelt har hatt glede av skiftematerialet. Etnologane har brukt skiftematerialet gjennom mest heile 1900-talet. Skifteforretningane fortel nemleg om gjenstandane i heimen og på garden, om gangklede og stasklede, brukstekstilar, om kjøkkenreiskapar og reiskapar ute, om husdyrtypar og husdyrnamn, og om det var ein spesiell handverksproduksjon i heimen eller på garden. Når vi undersøker skifteforretningar frå eit avgrensa geografisk område, kan vi sjå om spesielle handverk var dominerande, om vi med andre ord kan snakka om spesielle handverksbygder.

Informasjonen om verjene til umyndige barn fortel ikkje berre om slektskap. Om barna ikkje hadde aktuelle mannspersonar i lokalmiljøet, kan skiftet gje peikepinn på ressurspersonar i lokalsamfunnet som tok på seg oppgåva som verje. Ei systematisk gransking av skifteforretningane frå eit av-grensa geografisk område kan visa om det var eit mønster på dette området, om til eksempel nokre få personar i eit lokalsamfunn var verjer for å få kontroll over midlane til umyndige. Desse kunne brukast til investering i jord eller i ulike typar forretningsdrift. Dermed kan skifteprotokollane vera ein innfallspørt til studien av korleis arvemidlane til umyndige vart brukte i det eldre samfunnet.

Skifteforretningane kan også vera ei kjelde til stil- eller kunsthistorie og til generell kulturhistorie. Dei kan fortelja om det fanst til eksempel portrettmaleri, sølv-gjenstandar eller spesielle motemøblar utover dei veggfaste møblane som var vanlege i alle landsens heimar på 1600- og 1700-talet. Informasjonen om tekstilane i heimen og namnebruken her fortel om moteimpulsar og om den generelle drakt- og tekstilkulturen i eit geografisk område. Fleire har også undersøkt skiftematerialet systematisk med tanke på utbreiing av bøker hos folk flest. Vi kan spørja oss om til eksempel boksamlinga i heimane fortel om danning og dannelsingsnivå i det gamle samfunnet, og om dette var målbart.

Kjelder

Statsarkivet i Stavanger: Sorenskrivaren i Dalane: Skifteprotokoll nr. 19, 1803–1808. pag. 215b–217b

Litteratur

Risa, Lisabet: *Bjerkreimsboka I. Folket og eigedomane gjennom dei siste fem hundre åra*, Stavanger 1997

Beslag og handtak på "Tronakista" viser at Trond Lauperak var ein dyktig smed. Skiftet etter han fortel om både smia og reiskapane hans.. Foto: Torbjørn Bøe, Dalane Folkemuseum, Egersund.

TEMA: OPPGJØRETS TID

Fisker, handelsmann og bergenskjøpmann

Gjeldsforhold i Nordland belyst ved skiftemateriale

Skiftematerialet fra Nordland i tidsrommet 1780 til 1865 gir ny innsikt i den tradisjonelle fiskerbondeøkonomien og avkrefter en rekke myter. Resultatene bekreftes av andre kilder. ”Den late nordlendingen” som utnyttet gjeldssystemet og levde på bergenskjøpmennenes kapital, er ikke belagt i kildene. Bare fiskere med god sikkerhet fikk lån i Bergen. Fattige fiskere var henvist til den lokale handelsmannen. Handelsmennene i Nordland hadde høy egenkapital og handlet slett ikke for bergenskjøpmennenes regning, slik det har vært hevdet.

AV BENTE HARTVIKSEN,
FØRSTEARKIVAR,
STATSARKIVET I OSLO

Hensikten med skiftet er å overdra eiendom til neste generasjon. Obligatorisk offentlig skifte ble innført i 1687. Først og fremst skulle det skiftes etter dem som hadde **umyndige** arvinger. I våre dager er det ikke mange som etterlater seg offentlig skifte. Folk blir så gamle at de sjelden har umyndige arvinger, og det er vanlig at den ektefellen som dør sist, har sittet i uskiftet bo. Når den tid kommer, sørger arvingene selv for å gjøre opp boet. Å bringe saken inn for skifteretten er såpass dyrt at det lønner seg å bli enige. Sporene folk flest etterlater seg i skifterettens arkiv, blir en dødsmelding, eventuelt med søknad om uskifte fra ektefellen. Bortsett fra opplysningene om arvinger er dette mager kost for historikere.

Forskere som vil undersøke forhold på 1700- og 1800-tallet, har derimot et rikt skiftemateriale å øse av. Døden tok lite hensyn til folks alder, og rev stadig foreldre vekk fra sine umyndige barn. Adgangen til å sitte i uskiftet bo var begrenset. Blant de aller fattigste var det ikke eiendom å over-

føre til neste generasjon. De hadde ”intet at skifte”. Skiftematerialet til langt utpå 1800-tallet gir en god innfallsvinkel til samfunnets økonomi. Først etter 1869, da de som eide mindre enn 100 spesidaler ble fritatt fra offentlig skifte, sluttet store deler av befolkningen å sette spor etter seg i dette kildematerialet.

Skiftenes verdi som kilde

Er det bryet verdt å gjennomgå tusenvis av skifter i dødsbo når man vil undersøke hva folk levde av og hvordan godene var fordelt? Det er arbeidskrevende, og ryktet sier at skifter gir et skeivt og lite sannferdig bilde av virkeligheten.

Jeg har undersøkt skiftematerialet for sorenskriveriene Helgeland, Salten og Lofoten og Vesterålen for tidsrommet 1780–1865. Ryktet om at skiftematerialet på 1800-tallet er særlig lite brukbart som kilde, ble gjort grundig til skamme. I alle sorenskriveriene ble det skiftet etter en høy andel av de døde, rundt halvparten av dem som ble mer

”Paa utkik”,
Balstad i Lofoten, 1910.
Foto: Anders B. Wilse.
Original i Norsk Folkemuseum
(NFM W 11431).

enn 20 år. Det var slett ikke slik at skiftene fortalte historien om økonomien til gamle mennesker som hadde trukket seg tilbake fra produksjonslivet. En grundig sammenligning når det gjaldt alder, kjønn, sivil og sosial status, viste at skiftene tvert i mot vitnet om produksjonsenheter i full blomst. I og med at døden hadde stor forkjærlighet for mennene på fiskefeltene, fikk materialet fra Nordland et ”yngre” preg enn i innlandsstrøk lenger sør i landet.

Familien var den normale produksjonsenheten. Det fantes skifter etter minst en av hovedpersonene i de fleste produktive hushold. Det var overvekt av mannskifter. Mannen i fiskerbondehusholdet døde gjerne først, og mange fiskerkoner endte sine dager som fattige losjerende enker. De som falt utenfor ved offentlig skifte, var gjerne de gamle eller skrøpelige som ikke kunne yte noe særlig, eller de som arbeidet hos andre. Det var sjelden skifter etter losjerende, tjenestefolk, føderådsfolk og andre som inngikk i et større fiskerbondehushold. En slik underrepresentasjon er ikke alvorlig så lenge vi kan belyse økonomien gjennom de sentrale produksjonsenheter i samfunnet.

Skiftefrekvensen var såpass lik i de tre regionene at sammenligningsgrunnlaget skulle være godt. Heller ikke over tid var det drastiske endringer. De økte mulighetene til å sitte i uskiftet bo ifølge lovene fra 1799 og 1851, som man har antatt skulle føre til rask nedgang i skiftefrekvensen, ser ikke ut til å ha hatt noen umiddelbar virkning. Fra midten av 1840-årene var det en svak nedgang i skiftefrekvensen fordi folk gradvis ble eldre og i økende grad døde etter at barna var myndige. Ved registrering av boene synes det ikke å ha vært lurt unna verdier som kan ha forvrengt bildet av formuesforholdene. Både myndighetene, naboer og kreditorer kunne reagere hvis ikke alt gikk riktig for seg. Forestillingen om skiftene som en skog av falske vitner lar seg dermed ikke forene med funnene i undersøkelsen.

Store forskjeller i formue og gjeld

Bygninger, husdyr, fiskeredskap, gårdsredskap, gryter, båter, bord, stoler, skinnfeller, klær og andre eiendeler, som er registrert i skiftene, gir et øyeblikksbilde av den materielle kulturen som påvirket fiskeribefolkningens liv og arbeid. Handelsmennene rådde over store verdier, mens det var lite å registrere hos fiskerbønder i små stuer. Det har vært mindre påaktet at det også var store formuesforskjeller innenfor allmuen. I norsk økonomisk historie er forholdene mellom dem som arbeidet side ved side i fiskerbåten gjerne blitt betraktet som egalitære. Min undersøkelse hadde ikke fokus på hva folk eide, men hva de skyldte til andre. Størrelsen på gjelda i hvert enkelt dødsbo ble imidlertid relatert til verdien av det de eide.

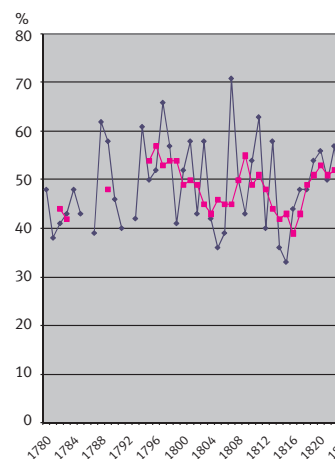
Fisken var det rene lotteriet med ujevn avkastning. Det tok dessuten lang tid fra fisken var fanget til den var videreføret og omsatt på utenlandske markeder. Gjennom det såkalte utredersystemet ga handelsborgerskapet i Bergen og Nordland utrustning og matvarer på kreditt mot framtidige fiskeleveranser.

Gjeld hadde alle aktive fiskerbønder, men det varierte hvor mye gjeld de hadde, og hvem de sto i gjeld til. Boenes gjeldsnivå og fordelinga av kreditorer forsterket ulikhetene. De minst formuende blant allmuen hadde relativt sett mest gjeld, mer enn verdiene i boene. Disse sto i gjeld til handelsmenn i Nordland, mens de mer velhavende fiskerbøndene som eide større bygninger, båter og kanskje gårdsgrunn, sørget for å holde gjelda på et mer beskjedent nivå. Dermed kunne de velge kreditorer som ga bedre priser og varer enn handelsmannen i nabolaget. De var så høyt på strå at de kunne ha en kreditor i Bergen som de omtalte som ”min kjøpmann”.

Ikke snyltere på handelsborgerskapets kapital

Undersøkelsen avdekket et nettverk av gjeldsrelasjoner og et høyt gjeldsnivå hos allmuen.

Antall skifter i Nordland i forhold til døde over 20 år året før, årlig 1780–1866 og med fem års glidende gjennomsnitt.

God fangst, Ballstad i Lofoten, 1910. Foto: Anders B. Wilse.
Original i Norsk Folkemuseum (NFM W 11670).

Men det var ikke slik at fiskeribefolkninga i Nordland kunne leve høyt på handelsborgernes kapital. Kreditten var betinget av at man kunne gjøre opp for seg. Fiskernes mellomregnskap hos handelsmenn nordpå og kjøpmenn i Bergen viser at det straks ble reagert hvis fiskerne ikke kom med stadige leveranser. Tingbøkene vitner om at kreditorene ikke nølte med å gå rettens vei for å drive inn sine krav. Når mannen eller kona døde, ble gjelda drevet inn. I skifteprotokoller for Oslo fra midten av 1800-tallet er det eksempler på at ektefeller kunne overta boet med gjeldskravene. Kjøpmenn i Bergen og handelsfolk nordpå foretrakk tydeligvis å drive inn gjelda og gjøre den om til rede penger ved auksjon. Borgerskapets manglende paternalisme bevitnes også av andre kilder.

I historieverk om Bergen har det vært hevdet at fiskerbøndene kunne løpe fra gjelda blant annet ved å handle med flere av byens kjøpmenn. Skiftene viser at de gjerne holdt seg til én bergens-

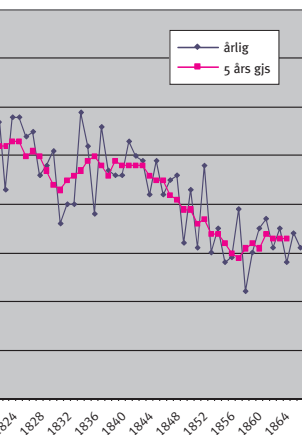
kjøpmann, mens de kunne ha flere forbindelser nordpå. Bergenserne lot slett ikke fiskerbøndene snylte på sin kapital. De ga kreditt bare til dem som kom med de største leveransene og samtidig hadde god dekning for gjelda i sine eiendeler.

Handelsstanden i Nordland forsynte derimot også småkårsfolk med kreditt. Ofte tapte de midler når fattige bo skulle gjøres opp. Men de tjente godt på sine debitorer mens de levde, fordi de bodde i nærmiljøet og kunne få dem til å levere et stort spekter av varer og tjenester. I tillegg til fisk kom skinnfeller, dun, bær og jordbruksvarer foruten arbeidskraft, som trengtes i de store husholdningene på handelsstedene. Kontoopplysninger viser at kreativiteten og arbeidsinnsatsen var stor blant gjeldsslavene. ”Den late nordlendingen” som snyltet på handelsborgerskapets kapital er ikke dokumentert i kildene.

Gjeldsslaver og frie økonomiske aktører

Blant fiskerallmuen fantes det både gjeldsslaver og uavhengige økonomiske aktører, som kunne kjøpe og selge der det lønte seg best. Sistnevnte var gjerne de som i år med dårlige fangster kunne støtte seg til avkastning fra jordbruket. De stiftet ikke mye gjeld. Noe smågjeld til handelsmennene nordpå kunne de ha, men det var bergenskjøpmannen som var den viktigste kreditoren og handelspartneren.

For dem som ikke hadde formue og avkastning fra jordbruk i ryggen, og heller ikke kunne holde seg med egen kjøpmann i Bergen, maler skiftene noe av et elendighetsbilde. Med høy gjeld til handelsmannen hjemme ble de rene gjeldsslaver. Hvis de ikke lenger var i stand til å betjene gjelda, kunne alle eiendelene bli solgt på auksjon for å dekke kravene. Alf Kiil har med rette omtalt skjebnen til den som mistet kreditten i Bergen og ble avhengig av en handelsmann nordpå, som en overgang ”fra asken til ilden”.

Om mannen døde, etterlot han seg som regel et fallitt skifte, og kone og barn mistet levebrødet. Fattige hushold hadde sjelden flere menn i familien, som kunne erstatte mannens innsats på fiskefeltet, og familien ble gjerne oppløst. I folketellingene vitner det høye antallet losjerende enker og fosterbarn rundt om på gårdene om slike skjebner.

De som hadde lite å rutte med, hadde mest gjeld, og hele boet gikk gjerne på auksjon. Utpå 1800-tallet var det auksjon i de fleste dødsbo, også i bo som viste overskudd. I slike bo kunne det være bare deler av eiendommen som gikk under hammeren. De etterlatte satt igjen med mye av boet og kunne kanskje skaffe penger til å kjøpe en kjær

eiendel tilbake. Dette endrer ikke bildet for den store mengden av fattigfolk, slik Ida Bull gir inntrykk av.

En selvstendig og kreativ entreprenør

På 1800-tallet var det til enhver tid rundt hundre handelssteder i Nordland. Skiftene etter handelsmenn gir godt innblikk i bedriftene deres. Der er det registrert skip, brygger, rorbuer, pakkhus, og hovedbygninger med fornemt innbo samt all slags handelsvarer som, ifølge embetsmennene, kunne lokke den forfengelige og fordervede allmuen. Skiftene har lange lister over både kreditorer og debitorer blant handelsforbindelser i Bergen, Trondheim og Kristiansund og over debitorer blant allmuen.

Handelsstedet Ballstad i Lofoten, 1917.
Foto: Anders B. Wilse.
Original i Norsk Folkemuseum (NFM W 19355).

Også mellom handelsmenn var det store forskjeller både i formue og gjeld. Men påstander om at kjøpmennene var ”i lomma på” bergenskjøpmennene må avvises. Det nordlandske handelsborgerskapet hadde høy egenkapital og framsto heller som kjøpmennenes likeverdige. De rikeste av dem lånte faktisk ut midler til sine handelsforbindelser i Bergen. Informasjon var viktig i fiskevarebransjen. Bergenskjøpmenn og handelsmenn nordpå sørget for å holde hverandre oppdatert på priser og fangstforhold.

Det viste seg at de få handelsmennene som hadde høy gjeld, hadde mest gjeld til kjøpmenn i Trondheim. Der fantes det risikovillig kapital. Trondheim konkurrerte med Bergen om fiskeleveranser nordfra. Handelsvirksomhetene i Nordland hentet et stort spekter av varer fra Trondheim, men satte seg som regel ikke i gjeld der. Det var det bare marginale handelsbedrifter i krise som gjorde. Ved å unngå å stifte mye gjeld kunne handelsmennene nordpå være uavhengige, følge konjunkturer og rykter og kjøpe varer der de fikk de beste betingelsene til enhver tid. Også her styrker andre kilder, som mellomregnskap, tingbøker og kopibøker, skiftematerialets troverdighet.

Kreditsystemet i nordlandshandelen

Man har antatt at kredittsystemet i Nordland hørte tørrfisktiden til, men systemet var seiglivet og gjeldsnivået i dødsboene var konstant utover 1800-tallet. Til tross for økende kontant salg til råfiskoppkjøpere i fiskeværene, fortsatte fiskerne å kjøpe på kreditt hos sine vanlige forbindelser. Utrustning og mat måtte de ha før fisket tok til, og kontantene endte gjerne på krambua hos handelsmannen hjemme. På lengre sikt kom han til å bli den viktigste kredittkilden for fiskeribefolkninga.

Skiftematerialet viser at det slett ikke var slik at bergenskjøpmennene via kredittsystemet under-

støttet Nordland, verken gjennom handelsmennene nordpå eller gjennom fiskerbøndene. Bergenskjøpmennene skummet tvert i mot fløten av fiskeriene i Nordland. De hadde sitt utestående trygt plassert hos handelsmenn og fiskerbønder med høy egenkapital. Slik skaffet de seg leverandører uten å sette kapital på spill. De fattigste fiskerbøndene sto i gjeld bare til de lokale handelsmennene som kunne holde oppsyn med debitorer og høste av deres arbeid når det var noe å hente.

Den franske historikeren Fernand Braudel har beskrevet et handelskapitalistisk system der det mellom kjøpmannen i en dominerende by og produsentene i periferien kunne være en kjede av handelsmenn. Utbyttet var større jo nærmere sentrum man befant seg, og utnyttninga av produsentene var hardere jo lenger ut i periferien man kom. Bergenskjøpmennenes samling av rikdom – med den nordlandske handelsstanden som mellomledd og de fattigste fiskerne i den andre enden – passer godt inn i denne teorien.

Litteratur

- Braudel, Fernand: *Kapitalismens dynamikk*, Oslo 1986
- Bull, Ida: ”Fiskerbøndenes arv” i *Historisk tidsskrift* nr.4 2007
- Elstad, Åsa: ”Mentalitet og Økonomi – Nord-Norge 1750–1950” i *Historisk tidsskrift* 1991
- Fossen, Anders Bjarne: *Bergen bys historie, bind II, Borgerskapets by 1536–1800*, Bergen 1979
- Hartviksen, Bente: *Fiskerbøndenes arv – Gjeldsforhold i Nordland 1780–1865 vesentlig belyst ved skiftemateriale*. Doktoravhandling. Det humanistiske fakultet, UIO 2007
- Hovland, Edgar: *De bygde landet*, Hadsel bygdebok, bind 1, Bergen 1995
- Kiil, Alf: *Nordlandshandelen i det 17. årh.* Tillegg til Hålvygminne, Harstad 1935
- Knutsen, Nils Magne (red): *Mørkets og kuldens rike: tekster i tusen år om Nord-Norge og nordlendingene*, Tromsø 1993

Kilder til forbruk og økonomisk utvikling

Skifter er blant de sentrale kildene når vi skal lete etter endrede forbruksmønstre. Men kan skiftene brukes alene? Eller må de brukes sammen med andre typer kilder?

AV RAGNHILD HUTCHISON, PH.D. I HISTORIE,
EUROPEAN UNIVERSITY INSTITUTE, FIRENZE

Vekst og utvikling av forbruk avslører at markedsøkonomien gradvis spredde seg i Norge i løpet av 1700-tallet. Sakte ble befolkningen vant med å forholde seg til markedet – ikke bare som produsenter, men også som forbrukere og kunder. I min doktoravhandling har jeg blant annet sett på utbredelsen av tidlig forbruk i Norge, og i bredere forstand i utkanten av de økonomiske vekstområdene i Europa. Dette kan gjøres ved å følge spredningen av utvalgte gjenstander, helst slike som husholdet vanskelig kunne lage selv.

Forteller skiftene alt?

Blant mengden av informasjon som skiftene inneholder, er lister over eiendelene til den avdøde, eventuelt en som velger å overføre arv tidlig. Dette gir innblikk i de materielle omgivelsene til folk, hvordan gjenstander ble verdsett, og tidvis utseende, bruk og plassering. Gjennom sammenligning av utbredelse og verdiforandring over tid kan gjenstandene avsløre endringer i sosiale, økonomiske og kulturelle forhold på husholdsnivå i samfunnet.

Det er flere vansker med å bruke skiftene i studier av forbruk. Selv om mange skifter ser utfyllende ut, kan man ikke stole på at alt faktisk ble notert. Verdiløse gjenstander ble ofte utelatt. Andre ganger ble gjenstander gruppert sammen så det ikke er mulig å se hver enkelt av dem. Eksempel på sistnevnte er møbler og inventar som ble ansett som del av huset fordi de stort sett var veggfaste. Dermed ble de ikke skrevet ned. Det er også store forskjeller i hvordan skiftene ble ført, både over tid og mellom bygder. For eksempel: Noen steder ble kornlager eller gjeldsbrev inkludert. Andre steder ble de utelatt eller gjort opp i forkant. Skiftene reflekterer heller ikke de gjenstandene som folk hadde tilgang på uten å eie, slik som sengetøy som bonden eide, men som tjenestepiken fikk bruke, eller bøker lånt av presten. De sier heller ingenting om flerbruk av gjenstander. En liten trebolle kunne brukes til å spise grøt av, men og til å drikke de nye og eksotiske drikkene kaffe og te av.

Beste virginiatobakk til Herøy

Tobakk er et eksempel på en eksotisk vare som først kom til Europa på 1500-tallet, men som alt på 1700-tallet var blitt hverdagslig også i Norge. Hvis vi undersøker skiftene fra bygda Herøy på Sunnmøre mellom 1770 og 1819, ser vi at tobakk er nevnt i 10% av disse, men da i all hovedsak som del av uoppgjorte skyldbrev. Det ser ikke mye ut, men det at slike varer i det hele tatt er nevnt, viser

Artikkelen bygger på Ragnhild Hutchisons Ph.D.-avhandling *In the doorway to development – an enquiry into market oriented structural changes in Norway ca 1750–1830* som hun nylig har levert ved European University Institute i Firenze. Avhandlingen er tilgjengelig elektronisk på: <http://cadmus.eui.eu/dspace/handle/1814/14375>.

Vareliste i tollregnskapet fra Kristiansund for 1811. "Tobak, blade" og Tobak, røg" står under bokstaven T i høyre spalte. Original i Riksarkivet (Rentekammeret, tollregnskap, Kristiansund, eske 74-75).

at de var tilgjengelig for folk i bygda. Skifter etter lokale kjøpmenn støtter dette. Eksempelvis er det notert fire vog (72 kg) *beste Virginiatobakk* i varelageret i skiftet etter kjøpmann Rasmus Rønneberg på Herøy i 1822. Men selv om gjeldsbrev og kjøpmannskifter viser at tobakk var tilgjengelig, forteller de ikke hvor utbredt tobakk var. For å få vite mer om det, må man se til andre kilder, slik som topografiske beskrivelser og tollister.

Topografiske beskrivelser ble oftest skrevet av prester eller andre lokale embetsmenn, og beskriver lokalområdene disse hadde ansvar for. Hva de fokuserte på varierte, men mange fulgte samme mønster der beskrivelser av lokal kultur og økonomi inngikk. For nordvestlandet, der Herøy ligger, er presten Hans Strøms beskrivelse fra 1762-69 bevart. Han beskriver tobakksforbruket som omfattende:

Paa Sundmør ere omtrent 3260 Jordbrugende Mænd, af hvilke maaske den tredie Deel ingen Tobak bruger; men derimod bør en Deel huusmænd og gamle Qvinder, item hoben unge Dreng tillægges, saa at deres Tal, som bruge Tobak, i det mindste bør ansættes for 4000.

Men topografiske beskrivelser har også vansker. De er tydelig preget av forfatternes personlige oppfatninger, og er derfor ikke til å stole på, i alle fall utover at tobakksbruk var vanlig.

For å få en enda tydeligere forståelse av spredningen av tobakk i Norge er det derfor nyttig å undersøke hvor mye tobakk som ble importert til Norge, for slik å se hvor mye som var tilgjengelig per person. Selv om dette ikke sier noe om fordelingen av tobakk mellom folk og regioner, er det en ofte brukt indikator på tilgjengelighet. Men tollistene er også problematiske kilder. Det er dels fordi mange er gått tapt og dels fordi smuglede varer ikke kommer med. At Bergen, som var den største byen i Norge på slutten av 1700-tallet, førte tollistene annerledes enn resten av landet, har gjort nasjonale estimater vanskelige å utføre. Likevel: Ved å bruke tollistene for de to nest største byene, Trondheim og Kristiania, og befolkningsestimater fra Trondheim og Akershus stift, er det mulig å få et inntrykk av hvor mye lovlig tobakk som var tilgjengelig per person på Østlandet og Nordafjells. I 1780 var det 0,6 kg per person, og i 1785 og 1790 0,7 kg.

Original i Riksarkivet

1811

B.	Quantitet	T.	Quantitet
	25 lb. Tob.		600 lb.
	170 lb. Tob.		26 lb.
	125 lb. Tob.		4 lb.
	4 lb. Tob.		275 lb.
	15 lb. Tob.		522 lb.
			25 lb.
	225 lb. Tob.		29,400 lb.
	69 lb. Tob.		21 lb.
	213 lb. Tob.		170 lb.
	9 lb. Tob.		2000 lb.
	55 lb. Tob.		20 lb.
	119 lb. Tob.		
	66 lb. Tob.		
	32 lb. Tob.		
	757 lb. Tob.		
	253 lb. Tob.		
	32 lb. Tob.		
	133 lb. Tob.		
	11 lb. Tob.		
	1100 lb. Tob.		
	14 lb. Tob.		
	12 lb. Tob.		
	1105 lb. Tob.		
	275 lb. Tob.		
	12 lb. Tob.		
	604 lb. Tob.		

Christiansunds Tollkammeret
22. Januari 1811.

Noe søtt sprer seg

Sukker på 1700-tallet har en tilsvarende historie som tobakk, men den er ofte enda mindre synlig. Det ble sjeldent notert i skiftene, og spesialutstyr som sukkerskåler eller sukkerklyper finner man bare blant de mest velstående. Dette kan tyde på at sukker var lite utbredt blant vanlig bygdefolk. Likevel: sukkeret kan ha blitt utelatt fra skiftene fordi det ble ansett som mat, som jo mange steder ikke synes å ha blitt notert i skifter. At mange skifter ikke hadde dekketøy spesielt for sukker, viser bare at de rikeste hadde råd til å ha skåler reservert for sukker. Det sier ingenting om at andre hushold ikke oppbevarte sukker i esker, poser eller skåler som også ble brukt til andre ting.

De topografiske beskrivelsene hjelper lite om man ønsker å vite mer om utbredelsen av sukker: det ble bare nevnt i noen få matoppskrifter notert av Christoffer Hammer i 1793. Derimot var sukker blant varene som landkjøpmenn på slutten av 1700-tallet fikk lov av myndighetene å selge. Også fra kjøpmennenes egne notater er det tydelig at sukker var blant varene som bønder kjøpte: eksempelvis kjøpte bonden Ole Olsen Sætren fra Østerdalen i november 1799 14 3/4 pund raffinade for 6 daler 3 ort 1 skilling, fra kjøpmann Andreas Schiøller i Christiania, og 15. desember 1800 kjøpte han 6 pund kandissukker. Tollistene for Akershus og Trondheim stift indikerer også at sukker var tilgjengelig for folk på Østlandet og nordafjells: I 1780 var det 1,3 kg per person tilgjengelig, i 1785 0,7 kg, 1790 0,24 kg og 1795 1,1 kg. Dette var langt mindre enn de om lag 11 kg per person som måtte til for at sukker skulle kunne kalles en masseforbruksvare. Grensen for det er når 25% av befolkningen kan bruke sukker daglig. Men tallene indikerer at mange med stor sannsynlighet hadde smakt sukker, eller i hvert fall hørt om det.

Verken skifter, topografiske beskrivelser eller tollister kan brukes alene for å få et inntrykk av hvor-

dan forbruk av eksempelvis tobakk spredde og endret seg i Norge i før-industriell tid. Brukt i kombinasjon utfyller derimot de tre kildene hverandre. Skiftene kan fortelle om forbruket på husholdsnivå ved å vise hva en person eide ved dødsøyeblikket, og i noen tilfeller, der gjeldsbrev er notert, også hvor mye som ble kjøpt inn. De topografiske beskrivelsene gir inntrykk av hvordan forbruket ble opplevd, mens tollistene gir en overordnet bilde av mulig tilgjengelighet. Sammen forteller de om en befolkning som gradvis omga seg med flere ting, og som mer enn gjerne deltok i et sakte fremvoksende globalt forbrukssamfunn.

Kilder

Riksarkivet: PA-87, Andreas Schiøller

Statsarkivet i Trondheim: Søre Sunnmøre sorenskriveri: skifteprotokoll 3A 08

Litteratur

Strøm, H.: *Sunnmøre, 1762-69*, opptrykk 1906

de Vries, J.: *The Industrious Revolution. Consumer behaviour and the household economy, 1650 to the present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008

Sukkerproduksjon.
Kobberstikk av Philipp Galle,
1591. Original i Stapelton
Collection, London.

Skifter som kilde til migrasjonshistorie

Skiftemateriale kan kaste lys over forskjellige aspekter ved migrasjon i tidligere tider. To eksempler fra Agder-kysten illustrerer tydelig de endringene som skjedde på slutten av 1700-tallet.

AV KÅRE ODDLEIF HODNE,
FØRSTEARKIVAR, STATS-
ARKIVET I KRISTIANSAND

Den 24. september 1779 ble skiftesamling avholdt i boet etter avdøde Beatha Maria Larsdatter på Kviljo på Lista i nåværende Vest-Agder fylke. Arvinger var hennes gjenlevende ektemann Hans Madsen og deres felles barn som da var i live – fem sønner og to døtre. Barna var:

- 1) Mathias Hansen, myndig, gift i Amsterdam, på sjøfart fra Holland.
- 2) Lars Hansen, 30 år, på reise til Ostindia, men det vites ikke om han lever eller er død.
- 3) Abraham Hansen, 23 år, på sjøfart fra Holland.
- 4) Cornelius Hansen, på sjøfart fra Holland.
- 5) Hans Hansen, 12 år, bor hjemme hos faren.
- 6) Bente Marthea Hansdatter, 36 år, bor hos faren.
- 7) Anna Johanna Hansdatter, 26 ½ år, tjener i Amsterdam.

Under skiftets gang kom det frem opplysning om at sønnen Lars Hansen var død på sin ostindiareise og at han visstnok etterlot seg noen penger i Det ostindiske hus i Amsterdam. Disse pengene ville komme boet til inntekt. Enkemannen Hans Madsen hadde bestemt seg for å reise over til Holland ”nu i Vinter” og innkreve hva sønnen hadde til gode eller etterlot seg. Det nevnes ikke i skiftet, men antakelig hadde han

skaffet seg tingsvitne på slektskapet og sine fullmakter til å kreve inn etterlatenskaper og utestående hyre i Amsterdam. Han begjærte den videre skiftebehandlingen utsatt til han var kommet tilbake, og retten innvilget det.

Et dårlig bo – og en hjelpsom sønn

Ny skiftesamling ble holdt den 16. oktober 1780 etter at Hans Madsen hadde vært i Holland, tilsynelatende uten å ha oppnådd mer enn å få bekreftet at sønnen Lars Hansen antakelig var død. Fortegnelse over boets inntekter og gjeld ble da foretatt og boet gjort opp. Boets løssøre var ved registreringen taksert til 78 riksdaler. I tillegg ble gårdsbruket, som var skyldsatt for 1 hud 1 engelsk, taksert til 294 riksdaler, regnet etter 14 riksdaler pr. engelsk. Boets inntektsside ble dermed 372 riksdaler. Det var ingen ubetydelig sum, men ikke tilstrekkelig til at skifteoppgjøret kunne gå i balanse. Det var nemlig én gjeldspost som slo kraftig ut på regnskapet. Det var de 470 riksdaler som den eldste sønnen Mathias Hansen hadde sendt fra Holland til sin fars understøttelse og innløsning av gården. For at skiftet skulle gå nøyaktig i balanse, valgte retten å skrive opp verdien av gården!

Et oversjøisk arbeidsmarked

Dette skiftet er et tydelig vitnesbyrd om den meget nære forbindelsen med Holland som preget kystdistriktene i Agder på 1600- og 1700-tallet. Avstanden til Nord-Holland var kort, og skipsleilighet var ikke vanskelig å finne. Særlig for befolkningen i den vestligste del av Agder ble Holland en del av arbeidsmarkedet, og både kvinner og menn reiste ut og søkte arbeid. Mennene søkte i stor utstrekning hyre fra hollandske skip, mens kvinnene tok tjeneste som hushjelper i byene og særlig i metropolen Amsterdam. Mange slo rot der nede og vendte aldri tilbake til hjemlandet. Hollands betydning som arbeidsmarked for nordmenn begynte for alvor i 1620-årene og nådde sitt høyeste nivå ca. 1640–1675. Senere ble Holland av stadig mindre interesse for nordmenn, av flere grunner. Fra de vestligste delene av Agder fortsatte likevel unge mennesker av begge kjønn å reise ut, noe dette skiftet fra Kviljo vitner om. Først med Napoleons okkupasjon av Holland i slutten av 1790-årene og innføringen av Den bataviske republikk, ble punktum satt for Hollands betydning som arbeidsmarked for nordmenn.

Forventningene og virkeligheten

Mange søkte lykken i Holland, men ikke alle fant den. Langt fra alle oppnådde det som de fleste reiste ut for, nemlig å legge seg opp penger til å stifte egen familie eller sende hjem til hjelp for de som var igjen. For noen var grunnen ganske enkelt at

de aldri rakk det, for dødeligheten i både ostindia- og vestindiafarten var skremmende høy. For andre gjaldt at de ikke oppnådde jobber om bord eller i land som var godt betalt. Men noen greide det, og Mathias Hansen var en av dem. De 470 riksdaler som han greide å spare opp og sende hjem til tross for at han hadde familie å forsørge i Amsterdam, må ha kommet meget vel med.

Kviljo var en av de bedre gårdene på Lista.

Likevel ser vi at hele fem av de gjenlevende sju barna valgte å reise til Holland for å livnære seg. Av sønnene var bare en gutt på 12 år hjemme, og nær sagt som vanlig var en voksen datter tilbake for å hjelpe faren. Dette sier litt om forskjellen i forventet levestandard, som gjorde at så mange unge valgte å dra ut fremfor å se for seg en tilværelse som arbeidskraft på et sørlandsk gårdsbruk. Skiftet forteller også indirekte at det ikke bare var fra dårlige gårder at unge mennesker valgte å reise utenlands.

Losens arvinger

Den 29. mai 1806 ble det holdt registrerings- og vurderingsforretning etter avdøde los Søren Hansen Merdøy og tidligere avdøde hustru Anne Sørensdatter. Merdøy ligger utenfor Arendal og i Tromøy sogn i Aust-Agder. Vi har ikke funnet datoen for hans død og eventuell begravelse, da skifteprotokollen ikke opplyser dette og kirkebooken ikke inneholder dødsnotater for årene 1803 til

Utsnitt av eldre, udatert kart over Lister og Mandals amt som viser bl.a. Listalandet. Statens kartverk, Hønefoss: Kartsamlingen, Lister & Mandal nr. 7.

Skifte 24.09.1779 etter Beatha Maria Larsdatter Kviljo. Lister sorenskriverembete, skifteprotokoll nr. 35, fol. 36b.

Arendalsområdet med bl.a. Merdøy. Utsnitt av kart fra 1775 tegnet av Thomas Bugge. Statens kartverk, Hønefoss: Kartsamlingen, Nedenes amt nr. 4.

Skifte 29.05.1806 etter Søren Hansen Merdøy. Nedenes sorenskriverembete, skifteprotokoll nr. 35, fol. 361.

1807. Men av opplysningene i skiftet fremgår det indirekte at han oppnådde en normal livslengde, som en av få loser i distriktet. Og Søren Hansen var en holden mann da han døde. Den 6. februar 1807 ble boet gjort opp med en inntekt på 611 riksdaler – medregnet 4 ½ kalvskinn jordegods med bygninger og løsøre.

Arvingene etter Søren Sørensen var barna hans eller deres etterkommere, nemlig:

- 1) Jens Sørensen. Død, men etterlater seg sønnen Søren, 20 år, på sjøfart med et skip hjemmehørende i Moss, og døtrene Anne Laurence, 17 år, ugift, i tjeneste i Porsgrunn, og Mette, 12 år, bor hjemme i stervbohuset.
- 2) Søren Sørensen. Død, men etterlater seg sønnen Nils, 20 år, seiler med et skip fra Moss.
- 3) Michel Sørensen, 42 år. Bor på Merdøy.
- 4) Thomas Sørensen, 27 år. Bor i Porsgrunn.
- 5) Arnt Sørensen, 27 år. Bor på Torjusholmen i Tromøy sogn. Fraværende på sjøfart.
- 6) Bergithe Sørensdatter, enke etter Anders Olsen Merdøe. Oppholder seg i stervbohuset.

Sønnen Søren Sørensen hadde vært los, som sin far. Han druknet den 30. august 1786, 23 år gammel, ”ved ulykkelig Hændelse ved at indlootse et Skib strax uden for Merdøe”. Skiftet etter ham ble ved utlodningen den 12. juli 1787 gjort opp med

Det gamle våningshuset på Merdøy er museum i dag.
Foto: Hege Brit Randsborg

en balanse på 58 riksdaler, enkens farsarv ikke medregnet. Det var en relativt pen formue for en så ung mann. Losing av skip til sjøfartsbyen Arendal var et innbringende, men farlig yrke.

Bedrede vilkår hjemme

Vi ser at ett av barna og to av barnebarna til Søren Hansen var på sjøfart, mens de øvrige oppholdt seg enten i lokalmiljøet eller i en nærliggende by, Porsgrunn. Om to av de tre sjøfarende blir det opplyst at de seilte med skip hjemmehørende i en norsk by, Moss, og ingenting tyder på at den tredje hadde tatt hyre på et utenlandsk skip.

Kontrasten til skiftet på Kviljo i 1769 er slående. Tiden da unge menn og kvinner fra Agders kyststrøk dro utenlands for å søke arbeid eller bosatte seg for godt utenfor dobbeltmonarkiet, var forbi. Norge hadde nå ganske andre muligheter til å skaffe levebrød til sine innbyggere, og det skyldtes ikke bare jobbetid under Napoleonskrigene. Skipsfart og handel med utlandet hadde nemlig fått et formidabelt oppsving i siste del av 1700-tallet, og unge menn i kyststrøkene fant hyre på norsk kjøll eller i virksomhet tilknyttet skipsfart. Ikke minst gjaldt det for kjøpstaden Arendal og det omlandet som ble trukket inn i Arendals kraftfelt. De ekspanderende kjøpstedenes langs kysten bidro til å absorbere befolkningsveksten ved at de skapte behov for håndverkere og annen arbeidskraft, både menn og kvinner. Sjøfarten hadde sine sidenæringer, ikke minst skipsbygging, som i høy grad kom til å prege distriktene omkring.

De valgte skiftene fra Lista og Merdøy, fra to forskjellige deler av Agderkysten og til forskjellig tid, indikerer viktige årsaksforhold bak migrasjon og er med på å forklare hvorfor endringer i migrasjonsmønsteret fant sted.

Kilder

Statsarkivet i Kristiansand: Skifteprotokoller fra Lister sorenskriverembete og Nedenes sorenskriverembete.

Skannet skiftemateriale i Digitalarkivet

1. desember 2009 ble Digitalarkivets tjeneste for skannet skiftemateriale satt i ordinær drift. I løpet av det snaue året som er gått, har tjenesten fått mange trofaste brukere, kanskje først og fremst blant slektsgranskere, som med denne tjenesten i enda større grad har blitt uavhengige av å besøke arkivinstitusjonene.

AV KRISTIAN HUNSKAAR, UNDERDIREKTØR, RIKSARKIVET

Det er skiftemateriale som tidligere har vært mikrofilmet, som utgjør hovedtyngden i det materialet som nå er publisert i Digitalarkivet. Allerede i den første runden av mormonenes mikrofilming av norsk arkivmateriale i 1948–1951 ble nærmere 900 000 protokolloppslag mikrofilmet. Siden har det vært utført noe supplerende mikrofilming, og alt har blitt digitalisert ved hjelp av Riksarkivets tre mikrofilmskannere. I tillegg har Statsarkivet i Oslo, i samarbeid med Riksarkivet, og Statsarkivet i Hamar digitalisert noe materiale direkte fra originalene, slik at tjenesten i skrivende stund omfatter mer enn 980 000 bilder, eller nesten to millioner protokollsider.

Det skannede skiftematerialet strekker seg i tid fram til første del av 1800-tallet. Heller få skifteprotokoller fra tiden etter 1850 er digitalisert. Imidlertid forelå dødsfallsprotokoller for Oslo, Akershus og Østfold på mikrofilm, i mange tilfeller til midten av 1900-tallet. Da dødsfallsregistreringene kan regnes som det første steget på veien mot skiftebehandling, ble dødsfallsprotokollene inkludert i tjenesten. Av hensyn til eventuelle opplysninger om adopsjon må imidlertid opplysninger

fra 1935 og senere sperres for innsyn. Også dødsfallsprotokoller for Bergen byfogdembete og noen få fra Rogaland fantes på mikrofilm og er derfor inkludert i tjenesten.

I framtiden kan det være aktuelt å utvide tjenesten med mer skiftemateriale som ikke tidligere har vært mikrofilmet. Dette kan være ordinære skifteprotokoller fra 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, men også mer spesielle serier fra 1700-tallet. I sistnevnte kategori faller for eksempel skiftedesignasjoner, som kan være nyttige i tilfeller der de ordinære skifteprotokollene har gått tapt, og protokoller og pakker fra militær skiftejurisdiksjon. Det er likevel viktig å understreke at digitalisering direkte fra originalene er tidkrevende, og at det ikke er fattet noen beslutning i Arkivverket om å prioritere dette arbeidet. Men mulighetene er altså til stede.

Slik fungerer tjenesten

Tjenesten for skannet skiftemateriale har mange likhetstrekk med tjenesten for skannede kirkebøker. Brukerne kan velge fylke og deretter embete for å søke fram de arkivstykkene de ønsker å se på. De embetene som dekker mer enn ett fylke, er plassert under valget ”Hele landet” i fylkesmenyen. Så langt gjelder dette Sønnaafjelske bergamt. Det er også mulig å velge mellom verdslig, geistlig og militær skifteforvaltning. I tillegg kan brukerne velge protokolltype, snevre inn søket ved å angi en tidsperiode, eller rett og slett gjøre et fritekstsøk etter embeter.

Når man har søkt fram den eller de arkivstykkene man er interessert i, lister tjenesten disse opp.

Med et enkelt klikk på arkivstykkets navn blir man sendt til bildet av den første protokollsidene. Derfra går det an å bla seg videre utover i arkivstykket, enten bilde for bilde eller i større sprang. Det er også mulig å hoppe direkte til et bestemt sidetall.

De fleste skifteprotokollene er tykke og inneholder hundrevis av oppslag. Det kan derfor være tidkrevende å bla seg gjennom dem på jakt etter kjente og ukjente opplysninger. Heldigvis finnes det ulike former for registre til mange av dem. Der det finnes originale registre i protokollene, er det lenket direkte til disse fra listen over utvalgte arkivstykker. Det samme gjelder dersom det finnes et yngre register – enten håndskrevet eller maskinskrevet – som er lagt ved protokollen og digitalisert sammen med denne. Lenkene heter ganske enkelt *register* og finnes i høyre del av skjermbildet.

Registrene som er nevnt så langt, er ikke søkbare. Som i materialet for øvrig, må brukerne selv lete seg fram. Men mer avanserte innganger finnes

likevel. Flere statsarkiv har utarbeidet søkbare registre til skifteprotokollene og publisert disse i Digitalarkivet. Disse registrene har varierende detaljeringsgrad. Noen inneholder kun navn på arvelater, bosted og skiftetidspunkt, foruten henvisning til skifteprotokoll og sidetall. Statsarkivet i Kongsbergs registre for skifteprotokollene for byfogdene i Drammen, Kongsberg, Tønsberg, Larvik, Skien og Kragerø er de mest detaljerte, for her er også opplysninger om arvingene med. Det digitaliserte skiftematerialet som dekkes av de søkbare registrene, har fått en lenke *database* helt til høyre i skjermbildet. På sikt er intensjonen at det også skal legges inn lenker fra postene i de søkbare registrene til de tilhørende skannede bildene.

Arkiverket ser verdien av gode innganger til skiftematerialet, og både statsarkivene og Riksarkivet holder på med å utarbeide flere søkbare registre. Det kan også komme på tale å digitalisere statsarkivenes skifteregisterkort og integrere dem i tjenesten.

The screenshot shows a web interface titled "Skannet skiftemateriale". At the top, there are search filters for "Fall (100%)" and "Vis sidehode og sideinformasjon". Below this, there is a breadcrumb trail "Side 29 av 352" and a "Database" button. The main content area displays a list of records with columns for "Fall", "År", "Navn", and "Arvinger". The first record is "38", "1900", "Hilde 23", "Kontrollskiltet av Hilde 23, 1900". To the right of the list, there is a "Database" button. Below the list, there is a preview of a handwritten document page, which is a death certificate for Kristiania 1900. The document is written in cursive and contains details about the deceased and their estate.

Dødsfallsprotokoll for Kristiania 1900, slik den fremstår på Digitalarkivet.

Alexander Josef Waligorski:

Frihetskjemper, kanaldirektør og general

I 1838 kom den polske ingeniørkaptein Alexander Josef Waligorski til Norge som flyktning. Da Kanal- og havnedirektoratet ble opprettet i 1841, ble han ansatt som den første assistenten der. Og da et eget kanaldirektorat ble opprettet fem år senere, ble Waligorski dets sjef, og dermed i praksis vår første kanaldirektør. I april 1848, etter henimot halvannet år, tok han avskjed.

AV OLE KOLSRUD, FØRSTEARKIVAR, RIKSARKIVET

Alexander Waligorski var født i Krakow i Polen i 1794, og kom til Norge da han var 44 år gammel. Han deltok fra ungdommen av i kampene for å frigjøre Polen, som dels lå under russisk, dels under preussisk herredømme. Han hadde allerede fra nittenårsalderen tjenestegjort som underoffiser i storhertugdømmet Warszawa, som siden freden i Tilsit 1807 var en vasallstat under Napoleons Frankrike. Napoleons nederlag førte Polen tilbake til tsarens Russland. I årene som fulgte studerte Waligorski matematikk og tekniske fag, og fra

1821 til 1830 tjenestegjorde han som artillerioffiser. Fra 1824 underviste han dessuten i geometri og konstruksjon ved ingeniør- og artillerihøyskolen i Warszawa, samtidig som han var lærer i matematikk og mekanikk ved artilleriskolen der. I 1831 ble han forfremmet til kaptein og batterisjef.

Den polske utløperen av den europeiske opprørsbølgen etter Julirevolusjonen i Frankrike i 1830 led sitt avgjørende nederlag ved Ostrolenka 31. mai 1831. Waligorskis håp om polsk selvstendighet var

atter knust, og han befant seg snart blant de tusener av polakker som nå emigrerte – de fleste til Frankrike. Norske skoleelever støter jo på en av disse i Welhavens dikt *Republikanerne*, skrevet året etter.

Takket være sine evner og kunnskaper fikk Waligorski arbeidsoppdrag både ved artilleriet i Metz i Frankrike og ved landmålingen i England. Under en faglig konferanse i Metz på slutten av 1830-tallet traff han den senere direktøren for Kongsberg våpenfabrikk, den fire år yngre Peder Christian Holst. Holst var fra 1837 stabskaptein og batterisjef i artilleriet, og dermed fagkollega av Waligorski. Holst så hvilken ressursperson den polske flykningen ville være i det beskjedne norske fagmiljøet – Waligorski satt endog på kunnskaper om interne franske teknisk-militære forhold. I 1838 inviterte han den polske emigranten til Norge. Waligorski, som da befant seg i England, slo til.

Karttegnere, landmåler og kanalekspert i Norge

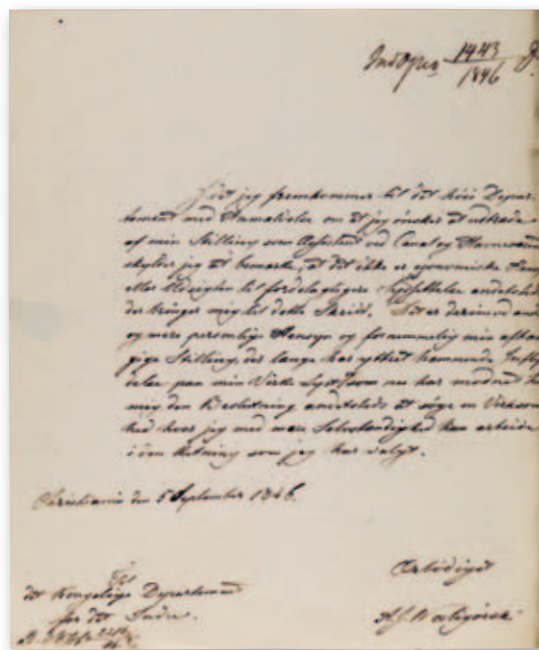
Den første tiden i Norge var Waligorski sammen med Holst beskjeftiget med å ferdigstille tegninger de hadde tatt med seg i utkast fra Frankrike. Deretter ble han tiltrodd å foreta oppmålinger i forbindelse med etableringen av Sarpsborg som kjøpstad, og han drev i en kort periode privatundervisning for unge artillerioffiserer i Kristiania. Sammen med Harald Nicolai Wergeland utarbeidet han det første veikartet for Norge. Det ble utgitt i Eisenach i Tyskland i 1847.

I 1841 ble det opprettet et Kanal- og havnedirektorat med Henrik Aubert som sjef. Han kom fra stillingen som hovedregnskapsfører ved Artilleribrigaden, og følte antakelig et sterkt behov for praktisk-faglig ekspertise ved sin side. Det innkom 13 søknader til de to ledige assistentstillingene som var utlyst i det nye direktoratet. Aubert gikk inn for to ingeniørløytanter, under forutsetning av at de kunne fristilles fra det militære på ubestemt tid. Det ville ikke militærledelsen gå med på. Aubert

innstilte da Waligorski, på betingelse av at han innen ett år underkastet seg de nødvendige faglige prøver. Waligorski hadde selv sagt seg villig til det allerede i søknaden, datert 28. april 1841. Marineminister Petersen, som direktoratet på den tiden sorterte under, var enig. Han bestemte samtidig at den andre assistentstillingen foreløpig skulle stå ubesatt. Waligorski avla prøven i slutten av juli 1842, og besvarte én oppgave i fysikk og kjemi, fire i mekanikk, hydrostatikk og hydraulikk, tre i land- og vannbyggingskunst og tre i levende språk, alt til sensorenes tilfredsstillelse.

Da Waligorski søkte assistentstillingen, var han opptatt med elvereguleringsarbeider i Trondheim. Det var kanal- og havneinspektør Claus Jacob Schive som hadde engasjert ham der. Det er vel også trolig at Schive hadde oppmuntret ham til å søke stillingen.

I de neste årene hadde Waligorski oppdrag blant annet med flomforebygging i Drammens- og Glommavassdraget. I 1846 ble kanal- og havne-

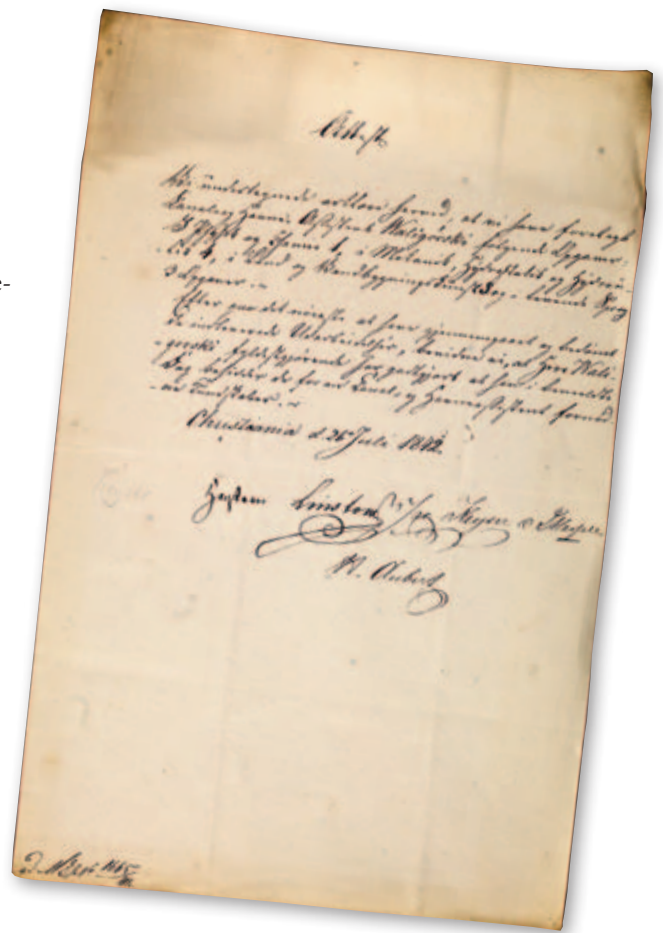
Waligorskis søknad om avskjed som assistent i Kanal- og havnedirektoratet 5. september 1846 førte til at direktoratet ble delt i to, og at Waligorski ble sjef for Kanaldirektoratet fra 1. januar 1847. Original i Riksarkivet (Vassdragsvesenet, Eske IV 8-1).

vesenet overført til det nyopprettede Indredepartementet under Frederik Stangs ledelse. Waligorski fikk da i oppdrag å foreta undersøkelser i forbindelse med det påtenkte kommunikasjonsanlegget mellom Kristiania og Mjøsa. Skulle man satse på en kombinasjon av jernbane og kanal, eller bare jernbane? Men først og fremst var det kanalprosjektene i Telemark og Skiens-området som opptok ham.

Frederik Stangs yndling

I juli 1846 ville departementssjefen selv på befering i Telemarksvassdraget, og Stang ba eksplisitt om å bli ledsaget av assistent Waligorski. Waligorski hadde nemlig i mars det året levert en plan over et mulig kanalprosjekt Skien-Norsjø. Det kunne se ut til at direktør Johnson, som hadde overtatt kanal- og havnevesenet etter Aubert i 1843, var i ferd med å komme i skyggen av sin assistent. Johnson var en mann som hadde lettere for å vise misnøye enn begeistring. En måneds tid etter statsråd Stangs og assistent Waligorskis besøk i Telemark mottok Indredepartementet en irritert klage fra direktøren, et tresiders brev datert 25. august. Kanal- og havnedirektøren følte at han ikke lenger hadde den fulle råderett over sine assistenter. Ti dager senere søkte Waligorski om avskjed. Han forsikret departementet om at det ikke var økonomiske årsaker til avskjedssøknaden. Det var særlig hans ”avhengige Stilling som længe har yttret hæmmende Inflydelse paa min Virke-Lyst”, erklærte han i brevet 5. september 1846. Det han åpenbart savnet, var mer luft under vingene.

Men man ville nødig miste Waligorski. Resultatet ble at tanken om å dele Kanal- og havnedirektoratet i to ble hentet fram igjen. Fra nyttår 1847 bestyrte Johnson havnevesenet, men Waligorski fikk ansvaret for kanal- og vassdragsvesenet – eller *elvedragsvesenet*, som det het den gang. Da Waligorski var utlending – og til alt overmål katolikk – kunne han ikke bli norsk embetsmann,

Professorene Keyser, Messel og Hansteen samt havnedirektør Aubert og arkitekt Linstow bevitner 26. juli 1842 at assistent Waligorski fyldestgjørende har godtgjort for sine kunnskaper. Original i Riksarkivet (Marinedept., Journalsaker jnr. 1665/1842).

og departementet antok da at det ikke burde besikkes noen kanaldirektør. Det ble i stedet bestemt ”... at besørge Kanaldirecteur-Embedets Forretninger udførte ved den hidtil værende første Assistent ved Kanal-og Havnevæsenet, Waligorski.”

Alexander Waligorski ble værende i stillingen bare vel ett år. Revolusjonsåret 1848 vakte atter håpet om Polens løsrivelse. Den 5. april 1848 søkte han Indredepartementet om avskjed i følgende vendinger:

Private Forhold hindre mig i for Eftertiden at bestyre det mig som konstitueret anbetroede Kanaldirektør-Embede. Jeg bruger derfor Frihed at ansøge Departementet om at meddeles Afsked fra bemeldte Konstitution, idet jeg tillige frembærer min erkjendeligste Tak for den mig bestandig viste Velvillie og Tillid.

Ut av Norge – og tilbake igjen

Han forlot Norge 10. april med kurs for Preussen i håp om derfra å kunne delta i den polske frihetskampen. Men et nytt nederlag fulgte, og Waligorski vendte tilbake til Norge via Sverige i slutten av juli året etter. Han kom da i følge med den svenske kanaleksperten Nils Ericson. Den nye kanaldirektøren, Christian Røyem, fikk dermed muligheten til å nyttiggjøre seg sin forgjenger ennå noen tid.

Den polske emigranten og forhenværende kanaldirektøren gjorde 1849-1850 nye undersøkelser langs Glomma, Vormo og Øyeren med tanke på eventuelle kanalanlegg og flomsikringer. På det tidspunktet vurderte man alternative løsninger for å åpne kommunikasjonslinjen mellom Kristiania og det indre Østlandet. Skulle det bygges jernbane mellom Kristiania og Lillestrøm, og derfra knytte Øyeren sammen med Mjøsa ved hjelp av et kanalsystem? Trolig bidro Waligorskis beregninger av omkostningene og de praktiske vanskelighetene ved et slikt kanalprosjekt til at man valgte jernbane hele veien. Og Waligorski var en av de tre ingeniørene som fra norsk side ble satt til arbeidet med anlegget av Hovedbanen, opplyser Just Broch i sin bok om Norges første jernbane.

Waligorski var en etterspurt person.

Da man våren 1851 begynte planleggingen av Haldenkanalen, ba initiativtakerne, Commiteen for Farbargjørelse af det Frederikshaldske Vasdrag, om Waligorskis bistand. Men Waligorski var samtidig en meget korrekt herre. Han avslø, fordi henvendelsen ikke hadde gått tjenestevei gjennom kanaldirektøren. Kanaldirektøren var på reise, og lot seg ikke nå. Først da komiteens formann, Georg Lorange, fikk Indredepartementet til å oppnevne Waligorski, tok han på seg oppdraget. Det var i slutten av mars 1851, og Frederik Stang var stadig sjef for Indredepartementet.

Rechnung
over det nye Haldenkanalen Diet of Byggesagtyndens for og efter Departementet for det svenske Amundsen forlagens Befaring af Haldenkanalen Gæring

Stationer	Til Alder	Til Alder	Til Alder	Til Alder	Til Alder	Til Alder	Lønning	
							per Dag	per Dag
Tom Kristiania til Porten	1/2	2	72	4	1	100		
• Løns	1/2	2	24	6	8	52		
• Lønning	1	2	24	9	8	60		
• Lønning	1/2	2	24	32	8	79		
• Lønning	2	2	24	8	8	112		
• Lønning	1	2	24	4	8	60		
• Lønning	2 1/2	2	24	102	8	342		
• Lønning	3/4	2	24	3	8	47		
• Lønning	1/4	2	24	3	8	47		
• Lønning	1/4	2	24	5	8	73		
• Lønning	1	2	24	3	8	46		
• Lønning	2 1/2	2	24	4	8	46		
• Lønning	3/4	2	24	3	8	47		
• Lønning	1	2	24	4	8	60		
• Lønning	1 1/2	2	72	12	28	108		
• Lønning	1 1/2	2	36	52	28	90		
• Lønning	1/4	2	36	5	17	112		
• Lønning	1/4	2	24	42	8	64		
• Lønning	1/2	2	36	6	8	47		
• Lønning	3/4	2	36	5	8	57		
• Lønning	3/4	2	36	3	8	57		
• Lønning	1/4	2	36	22	8	47		
• Lønning	1 1/2	2	36	52	8	102		
• Lønning	1	2	36	4	8	72		

Diet for 18 Dage i Halden og 3 Dage i Halden i 1851 = 26

Summa = 1415 1/2

Hvilke Lønning af Tom Galore som Spilling Gjæring af Canalrevisoren uddeltte, herfor herre 3/4 Lønning

Kristiania den 14. April. 1851.

J. J. Waligorski

Siste sporet av Waligorski

i Indredepartementets arkiver er datert 7. juni 1851. Da kvitterte Waligorski for vel 173 spesidaler som godtgjørelse for oppmålingene langs Øyeren i oktober og november 1850. Han ble med andre ord bra betalt. En departementskopist hadde på den tiden en årslønn på 168 spesidaler.

Frihetskjemperen

Waligorski ble visstnok værende i Norge ennå noen år. Ludvig Kristensen Daa, som har skrevet

Waligorski ble benyttet av norske myndigheter også etter sin tid som kanaldirektør. Den 14. april 1851 leverte han reiseregning for en befaring av Halden-vassdraget. Reiseregninger var ingen smal sak den gangen heller. Original i Riksarkivet (Indredept., Kanalregnskap, Diet 1851).

om ham i sitt blad *Tidstavler* høsten 1873, opplyser at han forlot Norge for godt i november 1855. Da var det Krim-krigen og tsar Nikolais død som tente håpet for Polen. I Kristiania politikammers passprotokoll for 14. november kan vi se at han og den to år gamle datteren Wanda dro av sted til Frankrike. Waligorski ble nå generalkvartermester for den polske legion i Tyrkia under general Wladislav Zamojski. Men heller ikke Krim-krigen brakte frihet for hans hjemland.

Waligorski hadde under Norges-oppholdet giftet seg med den franske Emma Meliss. Den 27. mai 1846 fikk de en sønn som ble døpt Wladyslav Alexander Ludvig. Dåpen fant sted i Gamlebyen kirke 20. juni samme året. Emma døde noen år senere, visstnok av en mangelsykdom. Nærmere opplysninger har ikke latt seg oppspore.

Som enkemann og etter nok et politisk-militært nederlag flyttet han tilbake til Paris. Snart etter fikk han stilling som lærer i matematikk og artilleri i Cuneo i Italia. Våren 1863 brøt det ut enda et opprør i Polen. Nå deltok både den snart 70 år gamle Waligorski og en av sønnene hans under opprørslederen Marian Langiewicz. Waligorski mistet sønnen sin i dette nederlagsdømte opprøret. Det er fortalt at opprørslederen, som var 36 år gammel i 1863, brukte det norske passet til Waligorskis døde sønn for å komme seg i sikkerhet på østerriksk område.

Alexander Waligorski levde i ennå ti år. Han opplevde den fransk-tyske krig, og gjorde frivillig tjeneste under Paris' beleiring. Den gamle mannen

satt arrestert i åtte måneder etter Pariskommunens nederlag våren 1871, mistenkt – visstnok med urette – for å ha støttet kommunardene. Han tilhørte snarere den aristokratvennlige fløy innen det polske emigrantmiljøet. Men han bodde i en av de fattigste bydelene i Paris, i kvarteret Batignolles, hvor kommunardene sto sterkt. Da han døde 19. juli 1873, hadde han søkt tilflukt i en polsk-katolsk institusjon i Paris, Den hellige Kazimirs anstalt, som en fattig, skrøpelig og nærmest glemt person.

I minneordene omtales han som general, uten at det er helt klart når han oppnådde den rangen. Det er kanskje bare en forkortet utgave av hans tidligere stilling som generalkvartermester under Zamjoski. Da Ludvig Kristensen Daa skrev om Waligorski høsten 1873, hevdet han, vel med rette, at tiden ved kanalvesenet i Norge var den lykkeligste ”i hans hele martyrliv.”

Kilder i Riksarkivet

Marinedepartementet: Journalsaker 1841–47
Indredepartementet, Indrekontoret: Journalsaker 1846–51
Indredepartementet, Veikontoret: Journalsaker 1851–55
Havnedirektoratet: Pakkesaker, nr. 6 og 7
Samferdselsdepartementet: Vassdragsavdelingens eldre arkiv
Norge vassdrags- og energidirektorat: Kanalvesenet, Kanaldirektøren, serie Da – ”Embedet”, Journalsaker 1850

Kilder i Statsarkivet i Oslo

Kirkebok for Oslo Hospital/Gamlebyen 1829–1849
Kristiania politikammer. Forvaltningen. Reisekontroll.
Journaler over reisende

På Maihaugen vises Opplandsarkivets utstilling *Polsk innvandring til Norge de siste 200 år fram til årsskiftet*. Utstillingen viser at innvandring fra Polen ikke er et nytt fenomen. Fra 1830–1865 kom flere flyktninger, fra 1870–1900 innvandret mange polske jøder, årene 1981–1989 var preget av de politiske flyktninger som kom til Norge som følge av unntakstilstanden i Polen, og fra 2004 har polakkene blitt den største innvandringsgruppen til Norge. Aleksander Waligorski er en av de som presenteres i utstillingen.

En nettversjon av utstillingen finnes på www.opam.no.

Maxisturnéen

– et hundreårsjubileum

Det er ikke bare Bjørnson som feires i år, men også det Norske Studentersamfundets teater, i dag *Teater Neuf – Studentteatret i Oslo*, som markerer sitt 175-års jubileum og samtidig hundreåret for ett av teatrets største suksesser: *Maxis*.

AV TROND WERNER PETERSEN, CAND. PHIL., OSLO

En gruppe entusiastiske amatørskuespillere i Det norske Studentersamfund kunne i mars 1835 ønske velkommen til den første forestillingen i Samfundets regi: *Skuespilleren mod sin Vilje*. Med små og store intervaller ble det i årene som kom budt på forestillinger, både som innslag på Studentersamfundets faste lørdagsaftener og som større oppsetninger. For det meste var det studentkomedier, danske vaudeviller og Holbergkomedier som ble spilt i de første tiårene. Det var også her to av Henrik Wergelands farser ble uroppført, skrevet spesielt for Det norske Studentersamfundets 17. mai-markering – *Norge i 1800 og 1836* og *Stockholmsfareren*.

Rundt forrige århundreskifte begynte man å sette opp større revyer hvor det blant annet ble budt på mild harselas over dagsaktuelle temaer som mål-saken, avholdsaken og Forsvaret. *Maxis* er en typisk slik revy med den urnorske målstreveren Uffe Bø fra år 2000, hr. og fru løytnant Løvenprup og stortingssuppleanten Grautland fra Kranglevik. At *Maxis* virkelig er et verk av sin tid vitner en karakter som "Negerhansen" om. Et annet trekk

ved tidens studentforestillinger var at alle rollene ble spilt av menn, som følge av den fremdeles mer eller mindre totale mangelen på kvinnelige studenter og følgelig også studentskuespillerinner. Alvedansen fikk dermed klart maskuline trekk, men om rollen som operasangerinnen Massiva Trillerini ble fremført som tenor eller bass er imidlertid uklart.

Mannen bak revyen var senere høyesterettsadvokat Adam Hiorth. Ikke bare tok han initiativet og var med å skape den, men han var i ett og alt den drivende kraften, som det het i samtiden. I dag ville han formodentlig vært kalt produksjons- og regi-ansvarlig. Alle som har drevet med teater vet at det krever nitid og målbevisst arbeid å skape en

Turneen gikk med båt mellom kystbyene. Original i Riksarkivet (PA-1322 Det norske Studentersamfund Gb 9 foto nr. 1).

god forestilling. En av deltakerne – Odd Tillier – skriver om prøvene at de ble gjennomført med en beundringsverdig energi, men også en nesten militær disiplin. Tillier tilføyer at dette regimet nok var nødvendig, men at det medførte at det ble enkelte ”ikke alltid like behagelige forandringer i den vante kameratslige gemytlige maate at ta tingene paa.” Hiorth fikk som så mange andre både før og senere erfare at det ikke alltid er lett å holde styr på en gruppe amatørskuespillere som attpåtil er studenter. Men etter hvert var førti mann knyttet sammen som en ”stat i staten”, som man sa.

Suksess i Kristiania og Fredrikstad

Premieren fant sted 3. desember 1909 på Tivoli teater i Kristiania, der Fridtjof Nansens plass ligger i dag. Det ble fjorten dagers braksuksess og fulle hus, som ikke bare brakte anerkjennelse, men også et stort økonomisk overskudd, som blant annet ble brukt til et lenge sårt tiltrengt sceneværelse i Samfundsgården i Universitetsgata. Etter avslutningsball 20. desember var tiden inne for å erobre hovedstadens omland, nærmere bestemt Fredrikstad, dit studentene dro i februar 1910, og ble møtt av byens gamle studenter, som ”fandt, at det var egne Studenter, fulde av Livsmød, Freidighed og Glæde.”

Kildene vitner samstemmig om både takknemlighet og begeistring for besøket. Ja, i det hele fremstår studentenes innrykk som et høydepunkt for hele byen. ”Stor Jubel og Begeistring har særpræ-

get det Liv og smittende glade Humør, som Studenternes ”Maxis” Turné har bragt med ind i vor By”, skrev *Fredriksstad Tilskuer*, og selv 25 år etter levde minnet fremdeles i byen. Forestillingen i Fredrikstad gav ikke bare hyllest, men var like

mye en økonomisk suksess som forestillingene i Tivoli. Overskuddet ble faktisk så stort at man kunne donere den ikke ubetydelige summen av 500 kroner til byens fattige.

Fredrikstadreisen var aldeles ikke en enestående begivenhet i teatrets historie.

Det var slett ikke uvanlig i de dager at studentene dro på turné til byene i østlands-området, hvor de ble mottatt med samme begeistring som i Fredrikstad i 1910. Tvert i mot hadde turnéene blitt som en institusjon å regne, siden den første turen til Drammen alt i 1862. Folk gikk mann av huse både for å se teater og for å vise de unge gjestene ære og oppmerksomhet. Og det var i høy grad turnéene som gjorde det attraktivt for mange å være med i det ofte stressende og krevende teaterlivet i Studentersamfundet.

I en lang debatt med Studentersamfundets økonomiutvalg redegjorde Adam Hiorth for hva som var noe av selve kjernen i drivkraften for mange av de aktive: ”Utenforstaaende indbilder sig, at det er en let sak at faa brukbare kræfter, at skuespillerne synes, det er ”morsomt” at være med o.s.v. Intet er mer feilagtig end denne opfatning. Utsigten til at slite (sic.) sig i gjennom mange og lange prøver

Det ble laget postkort med bilder fra Maxis. Foto: Eivind Enger. Original i Riksarkivet (PA-1322 Det norske Studentersamfund Gb 9 kort nr. 64).

[...] for saa tilsist at faa spille etpar kvælder for Samfundets medlemmer eller for et "blassert Krisitianiapublikum" er ikke tillokkende. Nei, det som lokker, det er turneerne til smaabyerne med letkjøpte seire, danselystne smaapiker og gamle academici med gode vinkjældere (sic.)."

Administrative og kunstneriske gnisninger

Det ovennevnte brevet til Økonomiutvalget var et ledd i en lengre debatt om sistnevnte ville stille økonomisk sikkerhet for den planlagte storturnéen. Over fire fulle maskinskrevne sider protesterte Hiorth ikke bare mot utvalgets avslag, men også mot dets sendrektighet med å komme med et svar og ikke minst den presedens avslaget satte, som igjen understreker betydningen av å ha noe ekstra å by Samfundets teaterfolk: "En kommende teaterchef maa helt naturlig komme til at tænke som saa: Turne maa jeg ha. Ellers faar jeg ikke folk". Til turnéen trengtes penger, og teatersjefen ville da helt enkelt bli nødt til å søke støtte fra andre enn Studentersamfundet.

Hva Hiorth *ikke* nevnte var teatrets rolle som ekstra inntektskilde for Samfundets slunkne kasse spesielt i de siste årene. Museumsdirektør Fredrik Barbe Wallem skriver i sin store jubileumshistorie om situasjonen høsten 1906: "kassen, kassen, tømt til sidste skilling – og kreditorene bankende paa døren med uavviselige krav! Saa maatte man til igjen med en ny tilstelning [...] og med til dels de samme kræfter". Det er ikke å undres over at Hiorth var irritert og at han uttrykkelig hevdet at Samfundet burde stå last og brast med teatret både i motgang som i medgang.

Til tross for populariteten som var Studentteatret til del, både i og utenfor Samfundsgården og hovedstaden, vitner kildene om at det ofte oppstod mindre kontroverser og uoverensstemmelser, ofte om det som ble sagt og antydnet fra scenen. En dame i Fredrikstad anbefalte at Fandens replikk om den lokale rektoren burde strykes på grunn av

de mange skolebarna blant publikum. En annen tilskuer bad om at rollefiguren student Rask kunne la være å tiltale det trehodede trollet som "Treenigheten" i stykket, og en annen skulle ha seg fra-bedt at hans etternavn ble nevnt i en sammenheng han for sitt vedkommende slett ikke fant underholdende.

Også fra egne rekker kom det tegn til negativ reaksjon. Senere stortingspresident Carl Joachim Hambro, den gang et fremtredende medlem av Studentersamfundet, kom i mai 1910 med negative uttalelser om revyen som var gjenstand for en mindre debatt i Samfundet. Det fremgår ikke av kildene eksakt hva Hambros irritasjon skyldtes, men det er ikke usannsynlig at én mulig grunn blant flere kan ha vært et ofte gjengitt sitat fra stortingsvaskekonens vise: "Om stemningen i tingets sal er høire eller radikal saa har jeg set mit hele liv at skitten er konservativ". Om ikke datidens Studentersamfund, like lite som teatergruppen eller dets oppsetninger, kan beskrives som gjennompolitisert, bestod det ikke desto mindre av en radikal og en konservativ fløy. Hiorth hørte selv til de radikale, Hambro til de konservative. Og om det ikke var tiden for politiske stykker, var det ikke uvanlig, da som nå, å komme med små stikk i humoristisk innpakning.

Kysten rundt

Suksessen med *Maxis* gav støtet til realiseringen av en lenge ulmende idé om en større teaterturné. Opprinnelig var tanken å reise hele Sør-Norge rundt til Trondheim, men dette ble oppgitt av økonomiske årsaker. Etter noen ukers aktivitet og intens korrespondanse var innkvartering skaffet i alle de byene man fant det økonomisk gunstig å besøke, og hvor sceneforholdene tillot det: Drammen, Tønsberg, Sandefjord, Skien, Arendal, Kristiansand, Flekkefjord, Egersund, Stavanger, Haugesund og Bergen. Programmet ble uansett tett nok: 15 forestillinger på like mange dager med et intensivt reiseprogram.

På DS Alexander.
Foto: Eivind Enger.
Original i Riksarkivet
(PA-1322 Det norske
studentersamfund
Gb 9_6).

Ølalven, målstreveren Uffe Bø, skurekona på Stortinget, Negerhansen og primadonnaen Massiva Trillerini var blant ingrediensene i revyen. Foto: Eivind Enger. Original i Riksarkivet (PA-1322 Det norske Studentersamfund Gb 9).

I Bergen må studentene ha hatt det særs hektisk med bare halvannen time fra planlagt ankomst til teppet skulle gå opp. Lørdag 20. august 1910 var alt klart for avreise for en trupp på 40 mann, medregnet orkesteret, for forestilling i Drammen klokken åtte samme kveld, og slik gikk det videre kysten rundt. Ferden fortsatte gjennom Vestfold til Skien hvor dampskipet "Alexander", leiet via en grosserer i Risør, ironisk nok en av byene man valgte å sløyfe, overtok som befordringsmiddel for truppen. Ferden ble, som teaterferdene i regel ble, en ren triumf, og studentene ble mottatt med åpne armer overalt hvor de kom, som en deltaker erindret et halvt århundre etter. Penger i kassen ble det også her med flere tusen kroner i overskudd, og dermed mulighet for frynsegoder som ti kroner i lomme-penger per mann til bruk i fornøylesparken i Bergen. Hva som privat ble sagt om Økonomiutvalgets reservasjoner vites ikke.

Under middagen på Hotell Norge viste orkestermedlemmene at de ikke bare kunne underholde teatergjengere, men også restaurantbesøkere. At studentene ikke bare stilte sulten, men også tørsten er åpenbart. "Vi hadde alltid på teatret gratis brønnevin, ingen tok skade av det unntagen en, men han kom fra et avholdshjem". Men studentene var så visst ikke alene om å kunne føle trang til en hjertestyrker mellom forestillingene.

Til tross for forsikring fra maskinmesteren ved teatret i Bergen om at rekvisitter og bagasje skulle stå trygt mellom første og annen forestilling, så noen sitt snitt til å forsyne seg av innholdet i en bestemt kasse – brennevinskassen. "Den næste kvæld fandtes vor brændevinskasse opbrudt, og av vor beholdning paa 8 fl. punsch var der kun én tilbage. Maskinmesteren kunde ikke gi nogen oplysning om, hvordan dette var gaaet til." Det finnes intet konkret belegg for at det faktisk var maskinmesteren som var skyldig, selv om mistanken utvilsomt må ha falt på ham. Men med eller uten punsj fikk man forestillingen i havn.

Fjerde september kom følget tilbake til Kristiania, og det hele ble avsluttet med ball i frimurerlosjen senere samme måned. Med det som er kalt Norges største studentrevy, kunne "Maxisguttene" se tilbake på begivenheter de kom til å huske med glede livet igjennom.

Kilder

Riksarkivet: PA-1322 – Det norske Studentersamfund.

Litteratur

Det norske studentersamfund gjennom 150 år, Oslo 1963.

Wallem, Fredrik Barbe: *Det norske studentersamfund gjennom hundrede aar*, Kristiania 1916.

[Notiser]

Arkiv møter skole

Statsarkivet i Trondheim startet i september opp to arkivformidlingsprosjekter for skoler i Trøndelag, gjennom Den kulturelle skolesekken. Begge prosjektene har fått støtte av ABM-utvikling og prøver ut nye metoder for formidling og læring.

I turnéprosjektet ”Vendepunkt” deltar elevene i et skriveverksted, der de tar utgangspunkt i arkivmateriale. Historier fra fortiden

I prosjektet opptrer arkiv, bibliotek og museer som en enhet overfor skolen og tilbyr elevene forskning i kilder fra alle tre sektorene samlet. I fire uker skal åttendeklassinger i Trondheim undersøke om historiske påstander, som de har funnet på skilter i byen, stemmer. Det gjør de gjennom egen forskning i tre ”forskningslaboratorier”. Påstandene handler om innvandring eller utenlandske impulser fra 1700- til 1900-tallet.

Les mer på www.arkivverket.no/trondheim

og inkluderer blant annet de såkalte Grimstadbrevene fra 1895 og 1896, som ble funnet under oppussing i Grimstad i 1980-årene. Øverlands innledning til bindet tar for seg hvordan den amerikanske urbefolkningen, ”indianerne”, er omtalt og behandlet i utvandrebrevene. I likhet med de andre bøkene i denne serien, kan bindet bestilles fra bokhandelen eller direkte fra Solum forlag.

FOTO: MARIA PRESS, STATSARKIVET I TRONDHEIM

kobles opp mot elevenes egne historier, og elevene får reflektere over historiske kilder og fortellinger som begrep og form. Med i prosjektet er bl.a. forfatter Marte Huke og drama-pedagog Lene Helland Rønningen. Prosjektet er tre-årig og følges opp med drama og bokutgivelse.

I prosjektet ”Er det sant?” samarbeider statsarkivet med flere bibliotek og museer i Trondheim.

Fra Amerika til Norge

I september kom det sjette bindet i serien *Fra Amerika til Norge*. Boka er utgitt på Solum forlag, og er utarbeidet av professor emeritus Orm Øverland ved Universitetet i Bergen i samarbeid med Seksjon for kildeutgivelse i Riksarkivet. Bindet omfatter norske utvandrebrev fra perioden 1895 til 1904,

Nytt bind i Regesta Norvegica

Bind IX i serien Regesta Norvegica kom ut i månedsskiftet juni-juli. Den 786 siders boka inneholder sammendrag av alle kjente brev og dokumenter som gjelder Norge og nordmenn i tidsrommet 1405–1419. Såvel bevarte som tapte brev er registrert. I boka opplyses det blant annet hvor dokumentene befinner seg, hvor de eventuelt er trykt og hva slags språk de er skrevet på. Det er utarbeidet detaljerte registre. Redaktør for bindet er Gunnar I. Pettersen.

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi fortsetter våre dykk i *Wessel-Bergs Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge og Norsk Lovtidend*.

1810

Før Bring og Linjegods

19. september. Bevilling til en Fragtkjørsels-Indretning i Norge.

Da Samfærdselen indenrigs i Norge meget vil kunne ophjælpes ved en regelfast Fragtkjørsels-Indretning i Riget, og det Kgl. Selskab for Norges Vel til den Ende har anholdt om at blive medeelt Kgl. Tilladelse til Iverksættelsen heraf: saa vil Kongen have bevilget og tilladt, at det Kgl. Selskab for Norges Vel maa iverksætte og bringe i Udførelse en Fragtkjørsels-Indretning efter følgende Bestemmelser:

1) Vognene indrettes til 3 Passagerer og 1 Skippund Gods, og enhver Fragtvogn gives en paalidelig Conducteur, 2) tre Heste bruges til Forspænding; 3) Tilsigelsen skeer som for andre private Befordringer paa Penge-Skyds-Stederne; 4) Hoved-Contoret er i Christiania, og Fragt-Vognerne at afgaae til følgende Steder saaledes: a) til Drammen, Frederikstad og

Frederikshald 2 Gange ugentlig, b) til Christianssand, Bergen og Trondhjem 2 Gange maanedlig; 5) Breve med Banco-Sedler, samt alle andre Breve og Brevpakker indtil 9 Lods Vægt [140 g], maae aldeles ikke antages til Befordring med denne Fragtkjørsels-Indretning, hvorimod deslige fremdeles og udelukkende henhøre til den af Kongen anordnede Brev-Post. Større over 9 Lod veiende Brev-Pakker med Acter, Documenter, Regninger o.s.v. kunne derimod, naar de ikke veie over et Pund [249 g], efter Afsenderens Forlangende, befordres enten med Brev-Posten eller med Fragtkjørsels-Indretningen.

1910

Middagshvil og nattero på Røros

18. februar. Kongelig resolution. I henhold til lov av 6. juni 1891 om politivedtægter for rikets herreder meddeles stadfæstelse paa en av herredsstyret fattet beslutning angaaende tillæg til politivedtægter for Røros bergstad.

Det besluttede tillæg er saalydende: "Paa bevertningssteder er det forbudt at opføre gramofon- eller anden musik i tiden fra kl. 1 til 4 om middagen og efter kl. 10 om aftenen. Dog kan politiet ved enkelte anledninger tillate, at der musiseres i den anførte tid og indtil kl. 12 nat".

1960

Straffbar svangerskaps-avbrytelse

11. november. Lov om endring i Almindelig borgerlig straffelov frå 22. mai 1902.

I Almindelig borgerlig straffelov frå 22. mai 1902 skal desse føresegnene lyda:

§ 245. Den som avbryter svangerskap eller medvirker til det uten at de lovlige indikasjoner for et slikt inngrep er til stede eller uten at vedtak om avbrytelse er truffet av noen som har myndighet til det, straffes for fosterfordrivelse med fengsel inntil 3 år, med mindre forholdet går inn under annet ledd. I gjentakelsestilfelle eller eller hvis handlingen er utført i vinnings hensikt eller under særdeles skjerpene omstendigheter for øvrig, er straffen fengsel inntil 6 år. Har gjerningsmannen handlet uten kvinnens samtykke, anvendes fengsel inntil 15 år, men inntil på livstid såfremt hun omkommer som følge av forbrytelsen.

Kvinne som selv avbryter sitt svangerskap eller medvirker til det under omstendigheter som nevnt i første ledds første punktum, straffes med fengsel inntil 1 år. Straffen kan falle bort når kvinnen har handlet i sterkt opprevet sinnstilstand eller når andre særdeles formildende omstendigheter foreligger.

[Kalender]

Arkivdagen

11.11. Gran: Randsfjordmuseene, avd. Hadeland Folkemuseum markerer Arkivdagen kl. 19–21 med foredrag om fotobevaring og orientering om museets fotosamlinger. Omvisning i fotoutstillingen “Fotograf Jens E. Robøle i Gran 1887”.

13.11. Oslo: Årets tema er Vær og klima, og Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo feirer dagen med åpent hus fra kl. 10–16. Publikum får oppleve kunstneren Maria Roderigues som vil jobbe med en tre tonns isblokk utenfor bygningen hele dagen. Åpningen av utstillingen om arveskifter En til deg og to til meg. Foredrag, omvisninger og visning av animasjonsfilmen Morfologi om morgenen. Program: se www.arkivverket.no. Gratis adgang.

13.11. Hamar: I Statsarkivet blir det foredrag “Klima i innlandet før og nå” ved sivilingeniør Eiliv Sandberg og “To episoder på Mjøsa” ved Per Sande. Ragnar Dyresen fremfører “Isen på Mjøsa” av Christian Krogh. Utstilling “Vær og klima”.

13.11. Kongsberg: Statsarkivet og IKA Kongberg markerer Arkivdagen i statsarkivets lokaler fra kl. 10 med fotoutstilling og foredrag rundt temaet flom. Program: se www.arkivverket.no.

13.11. Tønsberg: Arkivseksjonen i Vestfoldmuseene inviterer til arrangement på Slottsfjellmuseet i Tønsberg. Foredrag og enkel bevertning. Fri entré kl. 12–15.

13.11. Kristiansand: Agder naturmuseum og botaniske hage viser arkivkilder om ekstremvær i gamle dager og tegn på ekstremvær i bl.a. årringene i tre. Arrangementet skjer i samarbeid med Statsarkivet.

13.11. Stavanger: Åpent hus i Statsarkivet med omvisninger, utstilling og servering kl. 10–14. Arrangementet skjer i samarbeid med IKA-Rogaland, Misjonsarkivet, Stavanger byarkiv og Rogaland Historie- og Ættesogelag. Foredrag om “Redningsaksjoner sett i historisk perspektiv”, “ekstremvær” og kilder til opplysninger om skipsforlis på jærkysten.

13.11. Bergen: Lesesalen i Statsarkivet er åpen.

13.11. Trondheim: Åpent hus i Arkivsenteret Dora kl. 11–16. Åpning av utstillingen “Fra tsunami til bikini – Trønderværet i arkivene”, foredrag om vær og klima ved Maria Press, Stein Johansen og Astrid Lyså. Musikk- og danseoppvisning, filmvisning og slektsforskningshjelp.

13.11. Tromsø: Tromsø byarkiv, Interkommunalt arkiv Troms og Statsarkivet i Tromsø skal ha felles arrangement i Tromsø bibliotek og byarkiv kl. 11–15. Mer informasjon kommer på www.arkivverket.no.

I forbindelse med Arkivdagen presenterer Statsarkivet i Bergen en ny nettutstilling om Bergen og været.

Utstillinger i Skattkammeret

En til deg og to til meg...

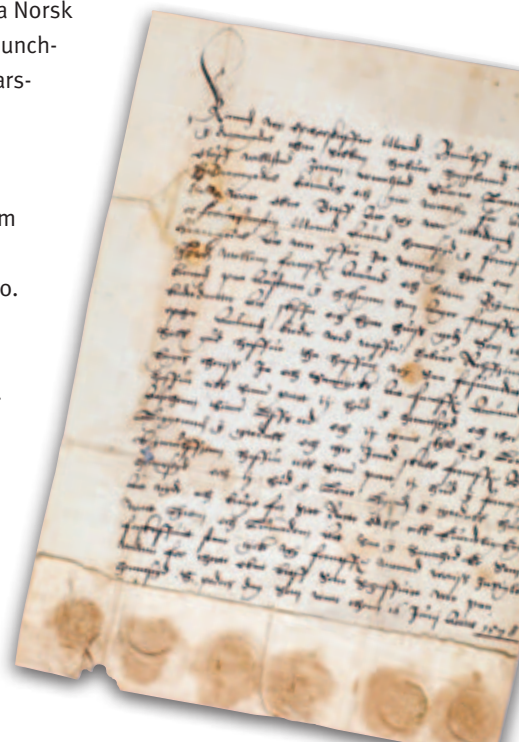
Arveskifter gjennom tidene

Hvordan vet vi at Halvor fra Drangedal etterlot jordeiendom til sine arvinger i 1578? Eller at oberstløytnant Henrich von Eckleff i tillegg til sin muskett etterlot seg en potpurrikrukke da han døde i 1797? Og hvorfor var testamentet og skiftepapirene til Edvard Munch borte i over 30 år før de ble gjenfunnet?

Gjennom arveskiftene som er bevart i Riksarkivet og statsarkivene får vi kjennskap til historier om arv, slektskap og materiell kultur gjennom mange hundre år. I utstillingen forteller vi noen av disse historiene. Utstillingen viser originalt skiftemateriale fra fem århundrer, og Edvard Munchs håndskrevne testamente stilles ut for første gang. Gjenstander er lånt fra Norsk Folkemuseum, Munchmuseet og Forsvarsmuseet.

Utstillingen er et samarbeid mellom Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo. Den står oppe i perioden 13.11. 2010–31.03.2011. Skattkammeret er åpent for alle i lesesalens åpningstid. Gratis adgang.

Skifte etter Halvor Rolfsen i Drangedal, datert 16. juni 1578, vises i utstillingen i Skattkammeret. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

1001. Mennesker under livets tre	85 . 140	Kr. 50,00
1002. Studie til forskerne ?	100 . 195	" 0,00
1003. Nakne skikkelser under frukt- tre	68 . 138	" 200,00
1004. Do. do.	69 . 158	" 600,00
1005. Nakne figurer, studie Aula	57 . 132	" 150,00
1006. Studie til høyre figur Alma Mater (filler)	130 . 324	" 0,00
		<hr/>
	Tilsammen	Kr. 4.478.050,00
		<hr/> <hr/>

Det bemerkes at fra og med nr. 663 ble administrasjonen overtatt av kriminaldommer Ustvedt under hjelpedommer Steneruds sykdomsforfall.

Retten hevet.

L. Ustvedt kan Stenerud
Jan Heiberg *J. Willsch*

Velkommen!

Riksarkivet

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjå, Oslo
 Postadresse: PB 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
 Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
 e-post: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjå, Oslo
 Postadresse: PB 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
 Tel.: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
 e-post: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
 Tel: 65 55 54 40 / Faks: 62 52 94 48
 e-post: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
 Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
 e-post: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
 Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
 e-post: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
 Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
 e-post: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
 Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
 e-post: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
 Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
 e-post: satrondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

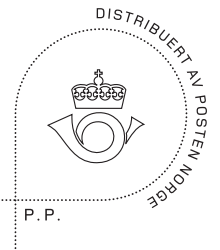
Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
 Postadresse: PB 6315, 9293 Tromsø
 Tel: 77 64 72 00 / Faks: 77 64 72 01
 e-post: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi arkiiva

Hännoluohkka 45, Kautokeino
 Postadresse: 9520 Kautokeino
 Tel: 78 44 85 60 / Faks: 78 44 85 69
 e-post: samisk.arkiv@arkivverket.no

B

NORGE

Tema i neste nummer:
Ta toget!

Returadresse:
Riksarkivet
Postboks 4013
Ullevål stadion
0806 Oslo

Ringebu stasjon ca. 1900.
Original i Riksarkivet (PA-1522 Narvesen, Uo-1 nr. 12b)